

Kulturmiljøplan for Selbu kommune

2023 – 2034

Forord

Dette er Selbu kommunes første kulturmiljøplan, en plan for hvordan bygdas kulturmiljø og fortidsminner skal bevares for ettertiden og til kommende generasjoner. Det er en plan med en oversikt over det som er kjent av kulturminner i dag og hvordan kulturmiljøet skal forvaltes. En del kulturminner er automatisk fredet, eller vedtaksfredet gjennom kulturminneloven, mens andre skal forvaltes i henhold til Plan- og bygningsloven og etter denne planen.
Denne planen gir ingen samlet oversikt over de enkelte kulturminnene i Selbu, men gir en oversikt over de ulike typer kulturminner vi har, hva vi fortsatt har igjen og hva som er viktig å ta vare på. De enkelte kulturminnene vil bli samlet i en egen database og en del vil bli presentert i egne publikasjoner.
I september 1989 vedtok imidlertid kommunestyret i Selbu en *Museums- og kulturvernplan*. Den minner en del om kulturmiljøplanen som nå er utarbeidet. Mange av de tiltakene som ble listet opp den gangen ble gjennomført. Nye oppgaver er kommet til og saker som var greie den gangen er blitt en utfordring i dag.

Ved avdukingen av bautasteinen på Tinghaugen i 1932 (forsidebildet) avsluttet Paul Birch sin tale med følgende ord: ***Vi lyser fred og signing over bautastenen. Den står fastgjort i berg, og som fjell skal den stå fremover alle tider og mane kommende slekter om å holde våre fortidsminner i akt og ære***. Dette bør stå som et motto også for denne kulturmiljøplanen!

Innhold

1 Om planen 5
1.1 Innledning 5
1.2 Planens formål 6
1.3 Planens oppbygging – hovedtrekk i planen 6
1.4 Databaser 7
1.5 Ønska resultat av planen 9
2 Plangrunnlaget 9
2.1 Planprosessen 9
3 Hvordan skal vi gjøre det? 10
3.1 Hvilke strategier skal Selbu kommune arbeide etter? 10
3.2 Dagens retningslinjer for saksbehandling 12
4 Faste kulturminner i Selbu 13
4.1 Bergkunst – helleristninger 13
4.2 Forsvarsanlegg og varder 13
4.3 Gravminner – gravhauger 14
4.4 Historiske steder 15
4.5 Fangstanlegg og fangstgroper 16
4.6 Gruve- og bergverksminner 17
4.7 Samiske kulturminner 20
4.8 Ferdsel og samferdsel 21
4.9 Statuer og minnesmerker 28
4.10 Andre kulturminner i utmark 29
5 Hus og bygninger 33
5.1 Kirker 34
5.2 Muséer og offentlige bygninger 35
5.3 Gamle skolebygg 39
5.4 Gårder – husmannsplass – småbruk 40
5.5 Seterhus og setermiljøer 44
5.6 Melkeramper 44
5.7 Høyløer og sommerfjøs 45
5.8 Nærings- og forretningsbygg 46
5.9 Hus med vannkraft 47
5.10 Andre bygninger 49
5.11 Taktekking – tønnetak 49

6 Kulturmiljø 50
6.1 Rollset gård og Kalvåa kulturmiljø 50
6.2 Haverneset – Putten – Skarodden kulturmiljø 51
6.3 Kvernfjellet og Høgfjellet kvernsteinsbruddmiljø 52
7 Immaterielle kulturminne 53
7.1 Selbustrikking 53
7.2 Kvernsteinsproduksjon 54
7.3 Bygging av Stampåsbåter 54
7.4 Stadnavn 55
7.5 Selbudialekta 55
8 Tips til eiere av kulturminner 56
8.1 Tilskuddsordninger for kulturminner og -landskap 56
9 Sentrale begrep i kulturmiljøforvaltningen 58
10 Litteratur og kilder 60

1 Om planen

1.1 Innledning

Kulturminner er en ikke-fornybar ressurs til kunnskap og læring, men også viktig grunnlag for verdiskaping og identitetsbygging. En kulturmiljøplan er kommunen sin oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljøer. Planen gir kunnskap om fortida og sier noe om hvordan vi ønsker å ta vare på arven fra fortida, slik at framtidige generasjoner også får del i den.
Med Stortingsmelding 16 (2019-2020), *Nye mål i kulturmiljøpolitikken*, ble det vedtatt nye mål for arbeidet med kulturminner. De nye nasjonale måla er **engasjement, bærekraft og mangfold** (se kap. 1.5). Begrepet **kulturmiljø** ble innført som et samlebegrep for kulturminner og kulturmiljøer, og det skal nå legges større vekt på å se kulturminnene i en sammenheng, i et kulturmiljø. De viktigste begrep og faguttrykk som er brukt i denne planen er forklart i kapittel 9.
I desember 2021 vedtok Trøndelag Fylkeskommune *Regional plan for kulturmiljø 2022 – 2030*. Den gir føringer for hvordan kulturmiljøarbeidet skal gjøres i kommunene. Selbu kommunestyre godkjente kommuneplanens samfunnsdel i 2018. Den har som mål at *Selbu tar vare på lokal kulturarv,* og *vi skal arbeide for å fremme bygdas kulturarv* og *tilrettelegge friområder knyttet til våre kulturminner.* Denne planen er en spesifisering av hvordan dette skal oppfylles på kulturmiljøfeltet.
Revideringen av kommuneplanens arealdel (KPA) er igangsatt, og målet er at den skal være gyldig fra 2024-2034. Kulturmiljøene som er omtalt i denne kulturmiljøplanen vil bli avmerket med hensynssone for kulturmiljø, og tilpasset arealformål. Kulturmiljøplanen følger ny KPA 2024-2034 som temaplan, og skal ligge til grunn for vurderinger i plan- og byggesaker.
Det er eiere av kulturminner som er ansvarlige for å ivareta kulturminnene på en god måte. For å gjøre dette må eiere ha kunnskap og ressurser. Det er de offentlige myndigheter som har det overordna ansvar i kulturminneforvaltningen, dette reguleres gjennom kulturminneloven (Lov om kulturminner 1978).
Selbu kommune må forholde seg til kulturminner i alle plansammenhenger og ved behandling av bygge- og rivningssøknader. Det blir fort en utfordring når verneinteresser kolliderer med ønske om modernisering og utvikling. Denne planen legger derfor føringer for hvordan kommunen skal prioritere. Noen kulturminner er vernet ved lov, andre prioriteres på bakgrunn av lokal verdi. Til sammen skal kulturmiljøplanen bevare representative kulturminner, og samtidig tilrettelegge for modernisering og utvikling.
Selbu kommune har vedtatt at kulturmiljøplanen skal være en temaplan, og ikke en kommunedelplan, som ville vært mer forpliktende. Dette er en førstegenerasjons kulturmiljøplan for Selbu og flere av tiltakene i planen er rettet mot kunnskapsinnhenting og for å skaffe et bedre grunnlag ved rullering av planen i framtiden. Dette gjelder spesielt bygninger og SEFRAK-registeret (se kap. 1.4).
Planen er utarbeidet av Jostein Sandvik på oppdrag fra Selbu kommune. Omtalen av de samiske kulturminnene er gjort i samarbeid med Sametinget. Kommunen har fått økonomisk støtte fra Riksantikvaren til arbeidet. Med mindre det er oppgitt fotograf, så er alle bildene tatt av Jostein Sandvik.

1.2 Planens formål

Planen og planens handlingsprogram skal medvirke til:

- Kommunal kyndighet innen kulturminnefeltet.
- Kartlegging og tilgjengeliggjøring av kulturminner.
- Forsvarlig bruk og vern av materielle og immaterielle kulturminner, og -miljøer.
- Knytte kulturminneverdier opp mot natur- og landskapsverdier
- At eiere av kulturminner får god veiledning fra kommunen.
- Forsvarlig og helhetlig forvaltning, samt enklere saksbehandling.
- Aktive valg til det beste for framtidige generasjoner.

1.3 Planens oppbygging – hovedtrekk i planen

Første del av planen består av beskrivelser av planprosessen, mål og visjoner. Deretter gir del 2 en beskrivelse av strategier for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer i kommunen. Plandokumentets del 3 er et handlingsprogram som skal rulleres annethvert år. I del 4 kommer en historisk oversikt over kommunens ulike typer kulturminner, med beskrivelser og eksempler. I del 5 er det fokus på hus og bygninger, fra kirker til melkeramper. I del 6 kommer kulturmiljøene og i del 7 de immaterielle kulturminnene.
Denne planen gir ikke en samlet oversikt over de enkelte kulturminnene, det ville blitt for omfattende, men alle vil bli lagt inn i en egen kartdatabase (KIK) og mange blir også tilgjengelige på Kulturminnesøk og Askeladden (se kap. 1.4).
Planen er forsøkt lagt opp slik at den skal være oversiktlig og lett forståelig for både eiere av kulturminner (private og offentlige), innbyggere med interesse for kulturminner, og saksbehandlere.

Fra kvernsteinsbruddet på Rya, sør for Rotla, med den siste kvernsteinen som ble laget, i 1914. I bakgrunnen ser vi restene av en spellkabbe, som ble brukt til å trekke steinene opp fra steinbruddet.

1.4 Databaser

Askeladden

Askeladden er Riksantikvarens offisielle database over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge. Basen omfatter arkeologiske kulturminner som er automatisk fredet, eller som krever videre undersøkelser før fredningsstatus kan fastsettes (uavklart vernestatus), nyere tids kulturminner som er fredet, midlertidig fredet, vernet etter plan- og bygningsloven eller ansett som verneverdige. Askeladden er passordbeskyttet og krever spesiell tilgang, men de fleste dataene er åpent tilgjengelig på Kulturminnesøk.

Kulturminnesøk (kulturminnesok.no)

Kulturminnesøk er en offentlig kartbasert nettportal som inneholder oversikt over kulturminner i Norge. Portalen administreres av Riksantikvaren. Kulturminnesøk viser informasjon om kulturminner registrert i Askeladden, og inneholder i tillegg nyere tids kulturminner registrert av kommuner og av publikum. Alle har tilgang og kan registrere kulturminner i denne basen.

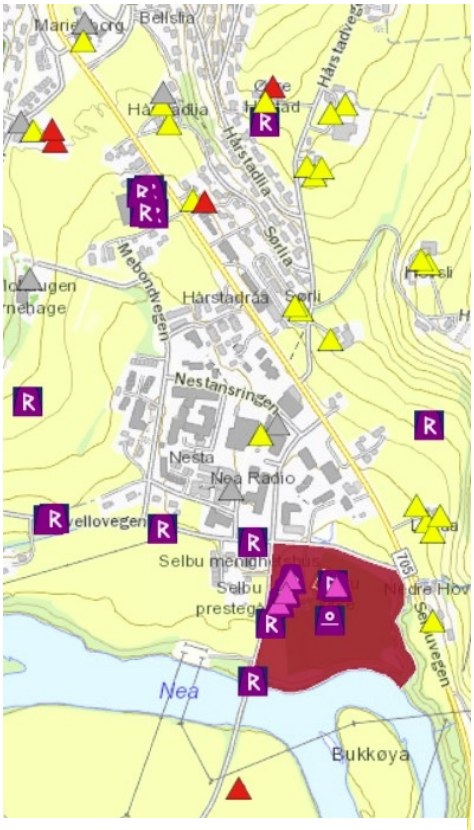
SEFRAK-registeret (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne i Norge) (seeiendom.kartverket.no)

SEFRAK er et nasjonalt register over bygninger oppført før ca 1900, ruiner og en del andre kulturminner, som er lagret i Matrikkelen. I Selbu ble registreringene foretatt på 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. En registrering i SEFRAK gir ingen automatisk vernestatus eller restriksjoner, men er regulert i kulturminnelovens § 25.

Bygg eldre enn 1850 (røde trekanter på kartet) er meldepliktige, dvs. at det må søkes til kommunen om alle endringer. Bygninger oppført mellom 1850 – 1900 er angitt med gule trekanter på kartet. De grå trekantene angir eldre bygninger som er borte etter at registreringen ble gjennomført. Se tabell på side 32 for en samlet oversikt SEFRAK-bygg i Selbu.

Vedlikehold av SEFRAK-data er kommunen sitt ansvar. Når et SEFRAK-bygg endrer status (rives, brenner, etc.) er det kommunen som har ansvar for å registrere dette i Matrikkelen. Andre feil i registeret må oversendes fylkeskommunen for retting.

I registeret for Selbu er det behov for en gjennomgang og oppdatering av gjeldende status (jf. tabell i kap 3.2. Handlingsprogram 2023-2034).

SEFRAK-kart over Mebond.

= Freda bygning

= Ruin eller fjernet objekt/hus

= SEFRAK-bygg fra etter 1850

= SEFRAK-bygg fra før 1850

= Arkeologisk minne

KulturIT (kulturit.org)

KulturIT er et IT-selskap som eies av muséene. Et digitalt kulturarvsamarbeid for museer og andre kulturinstitusjoner i Norge og Sverige. Det er en fellesløsning for forvaltning, formidling og utvikling, et samarbeidsprosjekt for å utveksle data på tvers av systemene, for å effektivisere arbeidet for brukerne.

Immateriell kulturarv (www.immateriellkulturarv.no)
En nettside opprettet av Kulturrådet som er en kunnskapsbank over levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap i Norge. Alle kan registrere direkte inn via minner.no.

Kulmin (kulmin.no)
Kulmin er Trøndelag fylkeskommunes digitale formidling av kulturminner via mobiltelefon og nettbrett. Kulmin er basert på den gode fortellingen i møte med kulturminnene. Fokus er våre møter med kulturminnene. I Kulmin dramatiseres kulturarven og gjør den levende gjennom tekst, lyd, video og bilde. Ved kulturminnet møter du et skilt med kortfattet informasjon, med en nettadresse og en QR-kode som gir ytterligere informasjon. Så langt er det ingen kulturminner fra Selbu som er lagt inn.

Hidden
HIDDEN er en kartbasert app for mobil og nettbrett. Den gjør informasjon tilgjengelig for det stedet du er, eller du kan lete rundt på kartet. Her finner du informasjon om steders historie, kultur og natur. HIDDEN er en arena for læring og underholdning og øker turopplevelsene. Den kan også brukes til å planlegge nye turer og se hva som finnes i nærområdet der du er, eller andre steder. Den inneholder alt fra Kulturminnesøk pluss en rekke sagn og fortellinger knyttet til konkrete steder.

KIK (kulturminner i kommunene)
KIK er en egen database utviklet av Trøndelag Fylkeskommune for at kommunene kan registrere sine kulturminner under utarbeidelsen av kulturmiljøplanene. Databasen er passordbeskyttet og saksbehanlere i kommunene m.fl. kan får tilgang fra Fylkeskommunen. Alle kulturminner i Selbu som ikke ligger i Askeladden, eller er feilregistrert der, vil bli registrert i KIK i løpet av 2023. Fylkeskommunen vil så overføre aktuelle kulturminnene til Askeladden, og vil da bli offentlig tilgjengelig på Kulturminnesøk.

1.5 Ønska resultat av planen

Selbu kommune skal være en aktiv forvalter av kommunens kulturmiljøer, sørge for god bevaring og skape utvikling gjennom vern, slik at framtida kan få del i kommunens rike historie. Kommunen skal bli i stand til å prioritere og formidle kulturminnene, slik at disse kan være med på å få fram kommunens særpreg og identitet. Ved siden av god ivaretaking og skjøtsel av kulturarven, skal planen medvirke til stedsutvikling og økt attraktivitet. Denne utviklingen må skje på en forsvarlig måte som tar hensyn til kulturarvens sårbarhet.
Stortinget vedtok nye mål for kulturmiljøpolitikken våren 2020, som kommunene må bidra til å oppfylle (Meld. St. nr. 16 (2019-2020). Tiltakene i denne planen vil være Selbus bidrag til dette. De nye nasjonale målene er:

1. ***Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.***
   Målet legger vekt på at vi har rett til å ha en kulturarv og at kulturmiljø er et felles gode som det er et felles ansvar å ta vare på. Det understreker også at alle skal ha mulighet til å engasjere seg.
2. ***Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.***
   Målet viser samfunns- og arealplanleggingens betydning for å ivareta et mangfold av kulturmiljø og hvordan disse kan bidra til miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft.
3. ***Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.***
   Målet understreker at et mangfold av kulturminner, kulturmiljøer og landskap skal tas vare på som ressurs og grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

2 Plangrunnlaget

2.1 Planprosessen

Planarbeidet startet høsten 2021 og ferdigstilles våren 2023. Jostein Sandvik er forfatter og står bak innholdet i planen. Den skal videre legges ut offentlig for innspill og behandles i politiske utvalg med kommunestyrebehandling før sommeren 2023. Kommunedirektørens stab har vært prosjektansvarlig og ledet prosjektet.

Et viktig prinsipp i kulturminneforvaltningen er at lokalbefolkningen skal kunne gi innspill på hvilke objekter, kulturminner og kulturmiljøer som er viktige for dem. I kulturminneplanens handlingsprogram vil verdivurderingen og tiltakene være et kontinuerlig arbeid i samarbeid med representanter fra lag/foreninger og ildsjeler som brenner for kulturminner og lokalhistorien.
I etterkant av selve planutviklingen, gjennomføres politisk behandling etter vanlige rutiner. Planen er en temaplan, og ikke en kommunedelplan, jf. Plan og bygningslovens § 11-2. Det ble derfor ikke utarbeidet planprogram i forkant av planprosessen. Denne planen vil følger rulleringen av kommuneplanens arealdel, og har derfor en varighet til 2034, men handlingsprogrammet skal rulleres hvert annet år.
Planen skal legges til grunn ved utarbeidelsen av kommuneplanens arealdel. Ved revidering av den skal de foreslåtte kulturmiljøene vurderes avsatt med hensynssone, for å bevare områdenes særpreg.

3 Hvordan skal vi gjøre det?

3.1 Hvilke strategier skal Selbu kommune arbeide etter?

Strategi 1: Bevaring

- Samarbeide med grunneiere og eiere av kulturminner, og finne løsninger sammen med dem
- Bistå eiere med utfyllende og nyttig informasjon om kulturminnevern
- Bevaring skal skje etter antikvariske prinsipper, der det er kulturminne med særlig antikvarisk verdi
- Samarbeide med frivillige og andre aktører med stor kompetanse, om kartlegging av, og kunnskapsinnhenting om, kulturminner
- Bevaringshensyn skal omfatte alle slags kulturminner, materielle og immaterielle, og ikke bare bygninger, samt ta hensyn til naturmiljø med betydning for kulturminnene

Strategi 2: Forvaltning

- I alle kommunens reguleringsplaner sikres hensynet til automatisk fredete kulturminner, jf. § 8 i kulturminneloven, og ved mistanke om funn av slike skal arbeidet stanses og Trøndelag fylkeskommune og Sametinget varsles umiddelbart.
- Forvaltning som til enhver tid har tilgang på oppdaterte og digitaliserte databaser
- Den digitale informasjonen skal revideres og oppdateres i forbindelse med gjennomgangen av kommunens kulturminneregistre, slik at de inneholder oppdatert informasjon om kulturminnene i Selbu. Dette skjer ved revidering av denne planen
- Ivareta og øke kompetansen om kulturminner og økonomiske tilskuddsordninger i forvaltningen
- Samarbeid på tvers i kommunen om kulturmiljøforvaltning

Strategi 3: Formidling

- Fastboende og tilreisende til Selbu kommune skal få kunnskap om Selbus historie gjennom god, fysisk formidling av kulturminnene, så som skilting, informasjonstavler, og lignende
- Digitale verktøy skal tas aktivt i bruk for å sikre og formidle historien for framtida, og gi redskap til de som ønsker å formidle historien i dag
- Kommunen skal tilrettelegge prioriterte kulturminner for besøk, slik at de blir tilgjengelige for publikum uten å forringes

Strategi 4: Verdiskaping

- Selbu kommune skal være en aktiv tilrettelegger for utvikling, i tett samarbeid med Trøndelag fylkeskommunes kulturminnevernforvaltning og Riksantikvaren
- Bistå næringsdrivende som vil etablere og videreutvikle næring i kulturminner og kulturminnemiljøer, slik at man sammen finner gode og framtidsretta løsninger
- Kommunen skal etterstrebe at kulturminnene er i aktiv bruk, slik at de blir bedre ivaretatt

Handlingsprogram 2023-2034

Her følger en liste over de tiltakene som bør gjennomføres i planperioden. Det er punkter som er kommet fram gjennom planarbeidet, enten for oppfølging, sikring og informasjon om kulturminnene, eller for å øke kunnskapsgrunnlaget før neste rullering av planen. Det vil være nødvendig å oppdatere handlingsprogrammet underveis i planperioden.

	Tiltak	Ansvar	Mulige sam-arbeidsparter	Gj.f. periode[1)]
1	Bidra til at de nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken blir innfridd	Selbu kommune	Trøndelag Fylkeskommune	1-2-3
2	Gi råd og veiledning til eiere av verneverdige bygninger og kulturminner	Selbu kommune	Trøndelag Fylkeskommune	1-2-3
3	Øke kunnskapen og status for kulturminner, spesielt nevnt i kap. 4 og 5. Kommunen viderefører og tar aktiv rolle i ivaretakelse og formidling av kulturminneverdiene i lokalmiljøet og gjennom skolene	Selbu kommune	NP-styret, Selbu og Tydal Historielag	1-2-3
4	Kartlegging av stadnavn. Fullføre registrering av innsamlede navn i kartbasen, Selbu kommune (nois.no) og vurdere om det er behov for ytterligere registreringer	Selbu kommune	Selbu og Tydal Historielag	1-2
5	Formidlingsstrategi kultur/ friluftsliv. Lage skiltplan for merking av kulturminner	Selbu kommune	NP-styret	1-2
6	Oppdatering og registrering av samiske kulturminner, jf. kap 5.7.	Sametinget	Fylkeskommunen, NP-styret	1-2
7	Oppdatering av SEFRAK-registeret	Selbu kommune	Trøndelag Fylkeskommune	1
8	Vedlikehold av melkeramper fredet i 2009	Eiere av melkeramper	Trøndelag Fylkeskommune	1
9	Kartlegging av husmannsplasser og gamle boplasser	Selbu og Tydal Historielag	Selbu kommune	1
10	Registrere og publisere oversikt over minnesmerker og historiske steder	Selbu og Tydal Historielag	Selbu kommune, NP-styret	1
11	Kartlegging av ferdselsveier. Vurdering av historisk verdi, restaurering og merking.	Selbu kommune	NP-styret[2)], Historielaget m.fl.	1
12	Samlet gjennomgang av SEFRAK-registeret for å vurdere verneverdien av gamle bygg	Selbu kommune	NP-styret[2)]	2
13	Kartlegging og utarbeidelse av bevaringsplan for høyløer og sommerfjøs i utmark og på innmark	Selbu kommune	Selbu og Tydal Historielag	2
14	Registrere status og kartfesting av kvernstøer/ kvernhus	Selbu kommune	Selbu og Tydal Historielag	2-3

[1)] Gjennomføringsperiode: Periode 1: 2023-2026, periode 2: 2027-2030, periode 3: 2031-2034.

[2)] Nasjonalparkstyret for Skarvan og Roltdalen og Sylan.

3.2 Dagens retningslinjer for saksbehandling

Retningslinjene kan bli endret i planperioden. Selbu kommune må følge de retningslinjer som til enhver tid er gjeldende fra fylkeskommunen og/eller Riksantikvaren. Forklaringer og definisjoner på de begrepene som er brukt her finner du i kap. 9.

Automatisk fredede, og vedtaksfestede kulturminner og bygg

Forvaltningsansvaret for automatisk fredete kulturminner ligger hos Trøndelag fylkeskommune og Riksantikvaren. Det er ikke tillatt å gjennomføre tiltak som vil komme i konflikt med disse, uten at det er fattet vedtak om dispensasjon etter kulturminneloven § 8.

Meldeplikt ved endringer for bygninger eldre enn 1850 (Riksantikvarens retningslinjer)

Bygningene i SEFRAK-registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner. Registreringen fungerer mer som et varsko om at kommunen bør ta ei vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt tillatelse til å endre, flytte eller å rive bygningen. For meldepliktige bygninger er det ønskelig fra Fylkeskommunen at kommunen vurderer verneverdien før saken sendes over til Fylkeskommunen for behandling.

Saksgang for endring på meldepliktig bygning

- Eier må søke kommunen om alle endringer på bygningen
- Kommunen sender søknaden til fylkeskommunen som skal uttale seg om søknaden FØR kommunen fatter vedtak
- Kommunen skal melde alle endringer på bygningen til fylkeskommunen

Kommunen kan gi tillatelse til riving selv om kulturminnemyndighetene i fylkeskommunen tilrår at bygget bør vernes. Dersom kommunen fatter vedtak i strid med fylkeskommunens anbefaling, skal vedtaket sendes fylkeskommunen som da har rett til å påklage vedtaket, jf § 25 i kulturminneloven.

For SEFRAK-bygg yngre enn 1850

Søknader om endring av SEFRAK-bygg oppført etter 1850 skal behandles i kommunen, men de skal ikke sendes inn til fylkeskommunen, med mindre de er vernet i plan, eller kommunen selv mener det foreligger betydelige verneverdier i bygget.

4 Faste kulturminner i Selbu

4.1 Bergkunst – helleristninger

De eldste sporene etter menneskelig aktivitet i Selbu finner vi som bergkunst, eller helleristninger. Alle ligger langs stranda på nordsiden av Selbusjøen, fra Stamnes til Solem. Alle stammer fra bronsealderen, 1700 – 500 f.Kr., og alle er hugget inn i rullestein eller store steinblokker. Motivene på bergkunsten i Selbu er båter, fotsåler, håndavtrykk, samt skålgroper.

Noe av bergkunsten er flyttet både til Vitenskapsmuseet i Trondheim og Bygdemuseet i Mebond. Et par steiner er også flyttet opp over regulerings-sona for Selbusjøen nedenfor Solem.

En rullestein med skipsmotiv. Den er flyttet høyere opp på stranda nedenfor Solem, så den ikke skal bli oversvømt ved full sjø.

De øvrige ligger der de har vært, ved den opprinnelige strandkanten. Etter reguleringen av Selbusjøen blir alle oversvømt ved full sjø, noe som oftest skjer i første halvdel av mai hvert år. Området ved Solem er godt skiltet og tilrettelagt. All kjent bergkunst ligger i Askeladden / Kulturminnesøk, og denne forekomsten er med på lista over regionalt viktige kulturmiljø i Trøndelag (Trøndelag fylkeskommune 2021).

4.2 Forsvarsanlegg og varder

I denne sammenheng blir bygdeborger, varslingsvarder (våttåa/veter) og skanser (festningsverk) omtalt sammen, selv om de var i bruk til ulike tider og hadde ulike funksjoner.

Bygdeborger

Det er kjent nærmere 500 bygdeborger i Norge, ca 45 av dem er i Trøndelag, de fleste øst og nord for Trondheimsfjorden (Ystgaard 2005, 2022). To av bygdeborgene ligger i Selbu, i Gullset og på Hoøya. Ut fra dateringer stammer disse borgene fra to helt forskjellige tidsepoker. Gullsetborga er datert til 790 – 400 f.Kr., dvs yngre bronsealder og førromersk jernalder. Hoøyborga er derimot fra yngre romertid, datert til 135 – 410 e.Kr. Begge er skiltet og tilrettelag, men har behov til vedlikehold.

Våttåer - veter

Vardebrenning ble tidlig tatt i bruk for varsling av krig og farer. Det har vært brukt i over 2000 år, og ble regulert i Gulatingsloven (år 900 – 1267) med egen bestemmelse. Den gangen kom fienden fra sjøen, og vardene ble bygd langs kysten. Det var først fra midten av 1500-tallet at fienden kom fra øst, med angrep fra Sverige. I Trøndelag ble det da bygd rekker med varslingsvarder mange steder og i urolige perioder ble det holdt vardevakt.

I Neadalføret var det en sammenhengende rekke med våttåer fra Vektarhaugene på Stugudalen via Øråsvåttån, Hoemshøgda og Våttåfjellet (Selbustrand) i Selbu, til Våttåkammen i Bymarka i Trondheim. Siste gang de ble brukt var 20. august 1718, da Karolinerhæren kom ned Verdalen på sitt mislykkede angrep for å ta Trondheim.

Flakne (1970) skriver at Øråsvåttan var intakt fram til 1860-årene, da to gjetergutter tente på varden på pisedagen. Det er ikke gjort undersøkelser for å finne spor etter denne vardebrenningen, hverken selve vardene eller de små husene vardevaktene brukte.

Skanser

En skanse er et forsvarsverk bygd i stein, jord og trestokker. Dette var enkle festninger som ofte ble raskt bygd opp under konflikter. I Neadalføret var det konflikten med Sverige som var problemet (1521 – 1814), og det ble bygd skanser både på Stugudal, Løvøya og i Hilmo. Den eneste skansen i Selbu er Rolset skanse. Den ligger rett sørøst for Rolsetbrua, og stedet heter fortsatt Skansen.
Det er usikkert når denne ble bygd, men det ble bygd flere skanser i distriktet under Kalmarkrigen (1611-13). På kartet Norge nr. 14 (1650-51) er skansen tegnet inn (Rø 2002). I dag er det meste av skansen borte. Spesielt ble den skadet for noen år siden ved utbedringer av Rv. 705, som går like nedenfor.

4.3 Gravminner – gravhauger

Gravskikkene har endret seg opp gjennom århundrene, men nesten alle gravhauger og gravfunn er knyttet til den fastboende jorbruksbefolkningen. Hauglegging var brukt som gravskikk her i landet fra yngre steinalder, for 4-5.000 år siden. Fra bronsealderen og utover til yngre jernalder var dette vanlig, dvs. fra ca år 1800 f.kr. til år 1050 e.kr. Gravhaugene varierer imidlertid etter hvilken tidsepoke og status den gravlagte hadde.
Her i Selbu er det funnet gravhauger mange steder i den bebodde delen av bygda, fra Fuglem til Rønsberg, Mosletta og Vikvarvet, men det er kun fire igjen i dag. De øvrige er enten planert ut og ødelagt, eller undersøkt av arkeologer og fjernet etterpå. Alle gravminner er automatisk fredet og det er viktig at de gjenværende blir tatt vare på.

Kjøsnes gravhaug med bautastein

Dette er trolig den best bevarte gravhaugen i Selbu, som ligger rett sør for Bårdgarden i Kjøsnes. Dette er en lav gravhaug med bautastein. Den er ikke datert.
Det har vært knyttet sagn til bautasteinen. Den skal være spuddo (redskap til flatbrødbaking) til Jøvra, enten jøvra som satt på Jøversalen på Selbustrand eller ei som var i Gullsethaugene. Begge skal ha kastet den i sinne da de hørte kirkeklokkene.

Gravhaugen ved Bårdgarden i Kjøsnes er en tydelig, men ganske flat gravhaug, med bautastein.

Almenningen gravrøys

Almenningen er ei øy i Selbusjøen ved Fuglem, et område med flere gravhauger. Skrøbberrhaugen og Tysteinhaugen er omtalt nedenfor, i tillegg var det en gravhaug der Selbustrand kirke ble bygd. Haugen på Almenningen er en gravrøysa, dvs. en gravhaug bygd opp av rullestein som kan minne om en rydningsrøyse. Den er omtrent helt rund, ca 10 m i diameter og en meter høy. I midten ligger en større steinblokk, som trolig er over selve gravkammeret.

Skrøbberrhaugen gravrøys
Dette er også en gravrøys som ligger rett nord for Almenningen, nedenfor Fuglemsgårdene. Den er ca. 20-25 m i diameter og 3-4 m høy. Den er bygd opp av stor rullestein med jord innimellom. En bred sjakt går helt inn til midten av haugen fra sør, så det er mulig at sentrum med gravanlegget er utgravd.

Tysteinhaugen
Dette var en gravhaug som lå vest for Skrøbberrhaugen, nærmere Tystein (se neste side). Den var ca 15 m i diameter og 2 m høy og hadde en bautastein på toppen. Haugen ble fjernet omkring 1980 og bautasteinen skal være brukt i fjøsmuren på Nedre Fuglem.

Botn gravfelt
I 1921 ble det funnet tre lave gravhauger på Botn, ca 70 m rett nord for Tinghaugen i Mebond. Det lå også en veltet bautastein ved disse. Den ble flyttet og satt opp på Tinghaugen i 1932 (se nedenfor). Disse gravhaugene er ikke undersøkt nærmere i ettertid så vernestatus er uavklart.
I tillegg til disse ble tre gravhauger ved Rønsberg undersøkt av Karl D. Rygh i 1878. Der ble det gjort flere interessante funn, bl.a. av tekstiler, og de ble datert til yngre jernalder.

4.4 Historiske steder
Dette er kulturminner det er knyttet fortellinger til, eller sagn. De fleste er ikke historisk eller arkeologisk dokumenterte, men det er sterke tradisjoner knyttet til dem og de har vært omtalt i gamle kilder. Her omtales kun tre av dem, men alle aktuelle historiske steder i Selbu blir lagt inn i kartdatabasen KIK, og et av tiltakene i planen er at alle minnesmerker og historiske steder skal samles i en egen publikasjon.

Børdalen kirkested
Den eldste omtale av en kirke i Børdalen finner vi hos Schøning (1910) (bd. 1, s. 27), og i en reisebeskrivelse av Chr. Heimbeck i Adresseavisen (1922) heter det: *Vi ser tydelig koret og skipet og inngangen til skipet. Og ute ved kirkegårdsmuren sees gravtufter. Men intet kors, ingen sten. Alt er gjemt*.
Kirka skal være fra før Svartedauden (- 1349). Ved Olsok hvert år arrangeres en gudstjeneste på kirkestedet. I 1958 reiste Ungdomslaget Håpet en bauta omtrent der kirkens kor etter tradisjonen skal ha stått. Ingen tuftesteiner er synlige, men det er et lite søkk i terrenget like inn for bautaen, som ikke ser ut til å være dannet naturlig.
Tradisjonelt har det gått en gammel ferdselsvei til Stjørdal via Hegra gjennom Børdalen og forbi kirkestedet, men denne er ikke kartfestet.

Teksten på monumentet: BØRDAL KYRKJE, FORDUM STOD, HER PÅ TUFTOM DU STÅR NO, REIST AV U.L. HÅPET 1958

Tinghaugen, Mebonden

Etter tradisjonen var tingstedet for Selbu på Tinghaugen. Tingstedet har bestått av en sirkulær haug omgitt av steiner. Tinghaugen er oppgitt til å ligge på gården Bell, men ligger i dag på eiendommen Hovsmoen.
I 1932 ble Tinghaugen restaurert av Neadal Ungdomssamband. Det ble tilkjørt stein for å gjenskape steinringen som var fjernet. I tillegg ble bautasteinen reist, som tidligere lå veltet ved tre gravhauger ca 70 m lengre nord (se omslagsbidet). Like ved gikk også den gamle veien fra Selbu kirke mot Innbygda (merket som en del av Pilegrimsleden i dag).

Tystein, Selbustrand

Sørvest på neset nedenfor Fuglem stikker det opp en del av berget som blir kalt Tystein. Den er oppkalt etter den norrøne guden Ty, som var gud for krig og rettferdighet. Dette har trolig vært en ofrings- eller kultplass før kristningen av landet. Like i nærheten er det også tre gravhauger, Tysteinhaugen, Skrøbbarhaugen og på Almenningen (omtalt ovenfor), så dette var nok et viktig sted i jernalderen.

Tystein står på Fuglem, i strandsona på Selbusjøen. Ved full sjø er det bare toppen som er synlig.

4.5 Fangstanlegg og fangstgroper

Tidligere ble det brukt mange ulike metoder for å fange vilt. Noen av dem har etterlatt seg spor og kulturminner som vi kan finne i dag. Fangstanlegg for rein var i hovedsak brukt i høyfjellet i Sør-Norge, hovedsakelig i vikingetiden og middelalderen. Slike anlegg er ikke funnet i Selbu.
Ulvestuer er store fangstgroper som ble brukt på Østlandet, hovedsakelig på 1600- og 1700-tallet for å fange ulv. Falkefangsten foregikk også i denne tidsperioden, men er ikke kjent fra Selbu.
De fangstgropene som er funnet i Selbu ble trolig brukt til fangst av elg. De fleste som er daterte, fra andre steder i landet, stammer fra begynnelsen av vår tidsregning fram til Svartedauden i 1349. De forekom enten enkeltvis, eller i rekker og hadde ledegjerder imellom. Fra Selbu er det kjent to enkle groper, tre anlegg med tre groper og et stort anlegg i Roltdalen med ni fangstgroper.

Storvollen i Roltdalen

Storvollen, ved utløpet av Driva, ligger på en elveavsetning, terrasse, på nordsiden av Rotla. På kanten mot elva ligger det største fangstanlegget som er kjent fra Selbu, med hele ni fangstgroper. Fangstanleggene med tre groper ligger ved Drøyvollen i Roltdalen, Grimsliene i Kråssådalen, og langs Pilegrimsleden ovenfor Rolset. Alle anleggene ligger i Askeladden / Kulturminnesøk.

Kart over Storvollen, Rønsberg, i Roltdalen, der de ni fangstgropene er markert.

4.6 Gruve- og bergverksminner

Jernvinneanlegg

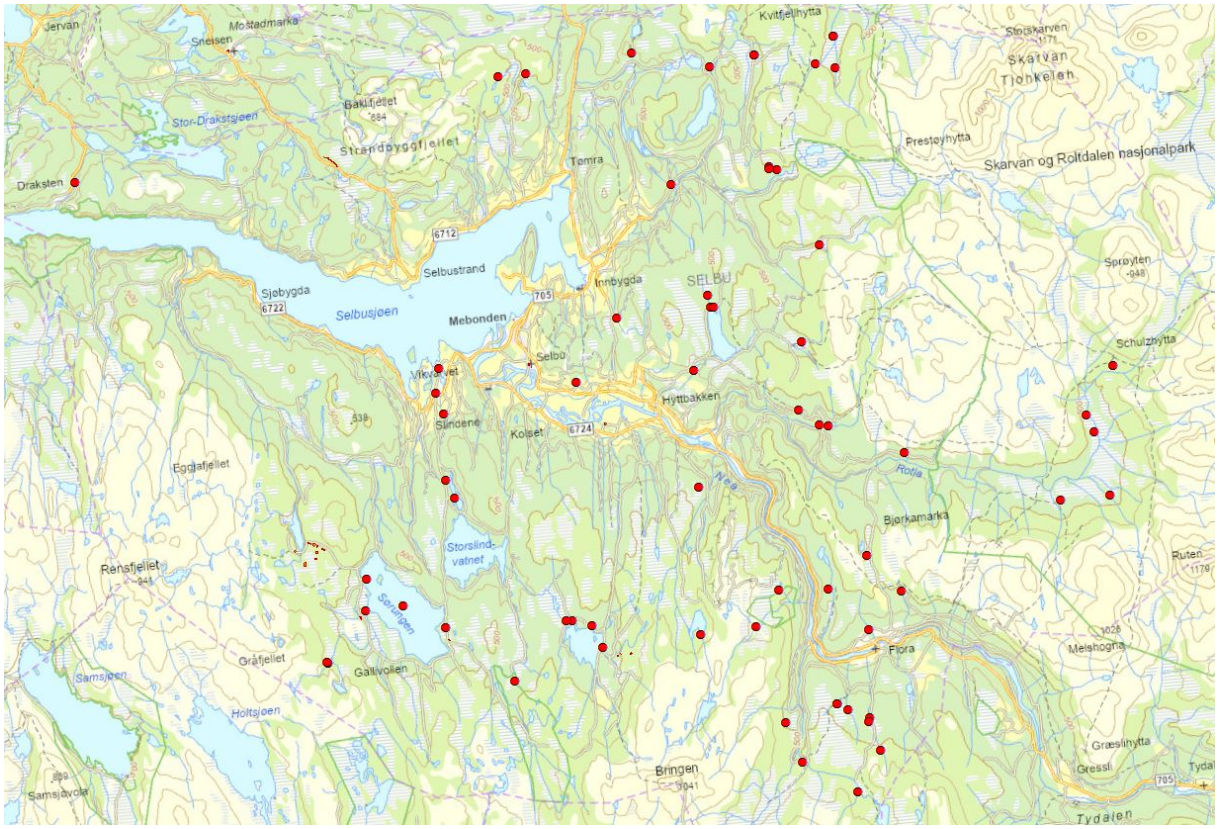
Jernvinneanlegget ved Fjoromsbekken i Flora.

Jernutvinning fra myrmalm har foregått i tre perioder her i landet, med tre litt forskjellige metoder. Det startet med fase Ia (trøndelagstypen, romersk jernalder), fase II (Vikingtid-Middelalder), fase III (Evenstad-typen, AD 1400-1800).

I Selbu og Tydal er det datert ni anlegg, og alle er fra den første perioden (år 100 f.Kr. – 220 e.Kr) (Sandvik 2009). Noen anlegg er utypisk for den første perioden, men så langt er ingen jernvinneanlegg i Selbu dokumentert nyere enn yngre jernalder, dvs. alle er automatisk fredet.

Totalt er det funnet 65 anlegg i Selbu. I Askeladden/Kulturminnesøk har 36 av disse vært registrert. De fleste av disse var plassert på et unøyaktig grunnlag, og fått feil kartfesting. Alle anleggene er gjennomgått i forbindelse med utarbeidelsen av denne planen, og gitt en så nøyaktig stedsangivelse som mulig. Materialet er oversendt fylkeskommunen, som sammen med en mer detaljert kartlegging vil oppdatere Askeladden.

Ett av jernvinneanleggene, Fjoromsbekken i Flora, er lett tilgjengelig og har god skilting. Det trekkes her fram som et godt eksempel å bruke som et besøksanlegg og i undervisningssammenheng.

Lokalisering av de 65 jernvinneanleggene som er funnet i Selbu.

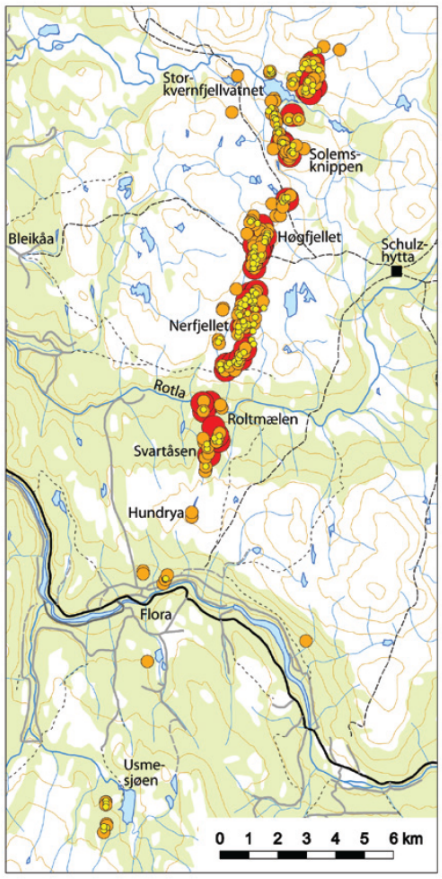
Kvennfelet

Sammen med strikking er kvernstein det Selbu er mest kjent for. Bergarten i Høgfjellet er spesielt godt egnet til å male korn med. Glimmerskifer med krystaller av staurolitt og granat i riktig størrelse gjorde Selbu-steinen til de beste i landet, og de ble eksportert også langt utover landets grenser.

Nyere undesøkelser fra NGU har vist at kvernsteins-produksjonen i Selbu var startet allerede på 1200-tallet. Virksomheten var helt sikkert sterkt redusert etter Svartedauden i 1349, men tok seg opp igjen på 1500-tallet. Fram til 1850-årene foregikk all produksjon og omsetning privat, med transport til Trondheim og Røros for salg. Etter det tok Fredrik Birch, og senere Gustav Christophersen, over mer av produksjonen og spesielt omsetningen. Det hele tok slutt først på 1900-tallet da støpte kvernsteiner tok over markedet, og den siste kvernsteinen i Selbu ble hugget ut i 1914 (se foto s. 6).

Kvernstein er en sentral del av Selbus og Trøndelags historie. Derfor har fylkeskommunen i sin regionale plan for kulturmiljø 2022-2030 plukket ut kvernsteinshistorien i Selbu som et regionalt viktig kulturminne.

De fleste av kvernsteinsbruddene og alle de mange hustuftene etter flere hundre års virksomhet, ligger innenfor Skarvan og Roltdalen nasjonalpark. De sentrale delene er i en egen vernesone (sone A), som har strengere bestemmelser enn resten av nasjonalparken. Dette området forvaltes etter naturmangfoldloven med egen verneforskrift, av Nasjonalparkstyret for Sksarvan og Roltdalen og Sylan.

Det er kartlagt mer enn tusen store og små brudd, over en strekning på tre mil. De eldste bruddene er angitt med gule punkter, fra mellomperioden i oransje, og de yngste bruddene som røde sirkler. Fra Grenne og Meyer (2009).

I kap. 6.3 er området med kvernsteinsbruddene og hustuftene plukket ut som et prioritert kulturmiljøområde. I tillegg er kunnskapen om kvernsteinsproduksjonen prioritert som et immaterielt kulturminne i kap. 7.2.

Selbo kobberværk

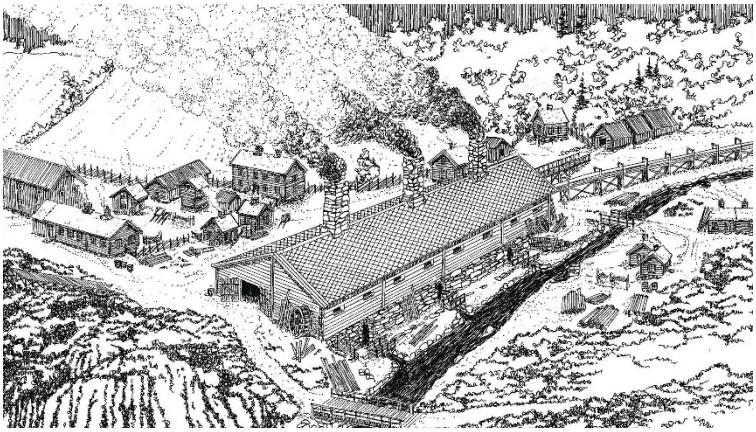
Gammelgruva i Høgåsvorda (Gruvfjellet) ble åpnet i 1713. De første årene ble malmen kjørt til Hyttfossen i Klæbu og smeltet der. Fra 1717 ble smeltehytta på Hyttbakken i Øverbygda satt i drift og aktiviteten tok seg opp.

Driften av Gammelgruva var lite lønnsom, og virksomheten ble i perioder lagt ned, og i

Gammelgruva på Høgåsvorda i Roltdalen.

1778 var det helt slutt.Kulturminnene i Gruvfjellet ligger innenfor nasjonalparken, og forvaltes som en del av denne.
Det ble åpnet nye gruver lengre øst, i Meråker. Malmen ble grovsmeltet ved disse gruvene før den lange transporten til smeltehytta i Selbu. Mye kom fra Litjfjellet gruve i Meråker, øst for Finnkoisjøen, ned Roltdalen til Hyttbakken. Denne transporten pågikk i ca 50 år, fra ca 1750 til 1799. Da ble det bygd ny smeltehytte ved Gildså gruve og virksomheten skifta senere navn til Meråker Bruk.

Selbu Hytte ble satt i drift i 1717, ved Mølnåa, der det nå heter Hyttbakken. Tegning: Jan Bjarne Kulseth (Rø 2001).

Transporten som tok to døgn hver vei, gikk om sommeren med kløvhest. Det er fortsatt tydelige spor etter dette i Roltdalen.
På Hyttbakken er alle spor etter virksomheten borte. Det som er igjen er dokumenter og tegninger, og et minnesmerke som ble reist i 2003. Kobberverket hadde stor innvirkning på Selbu på 1700-tallet. Det kom mange innflyttere, både fagfolk og gruve- og smelteverksarbeidere. På denne tida ble det skilt ut mange små boplasser fra Hyttbakken og oppover langs Nea. I alt er det kjent 13 slike Markå-plasser, husmannsplasser med et lite jordstykke. Noen av disse er tatt vare på og restaurert. I tillegg er også Brumoen, ved utløpet av Rotla, en godt bevart husmannsplass med spesiell byggeskikk fra denne tida (se kap. 5.4).

Mostadmark jernverk

Mostadmark jernverk lå nedenfor Foldsjøen i Mostadmarka, Malvik kommune, og smeltet jern i tre perioder: 1657 – 1695, 1758 – 1818 og 1822 – 1872. Mye av jernmalmen ble hentet fra gruver i Mostadmarka, men det er også en rekke små gruver i Selbu, i området mellom Amdal og Tømra (Olsen udat., Bakmark og Rø 2014).
Langs gamleveien mellom Tømra og Vinsmyra ligger tre av gruvene. Det er to Røsbekk-gruver, Blomligruvene og Bjørnmyrgruva. To av dem er merket med informasjonsskilt ved gamleveien.
I tillegg til at mange selbygger hadde jobb ved smelteverket, så lå store deler av kommunen innenfor cirkumferensen (44 km) der det var pliktleveranse av trekull og setteved (se kap. 4.10).

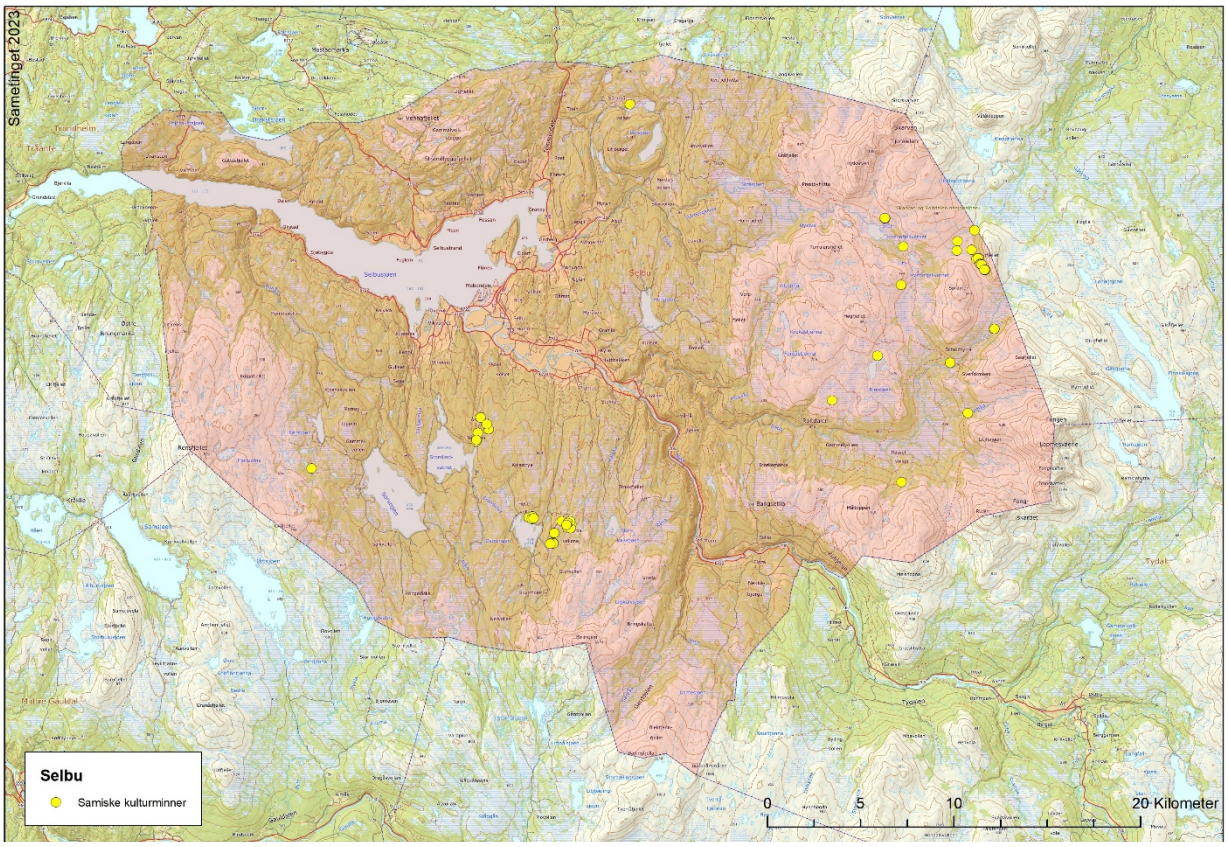
Informasjonsskilt om jerngruver står ved Gammeveien fra Espet til Vinsmyra, i Blomliene.

Andre bergverksminner

Det har vært flere typer bergverksvirksomhet i Selbu. I Flora fra Evsjøen – Ellefsdalen – Limtjønna i Usmedalen, har det vært drevet kalkbrudd og brenning av kalk i ulike perioder. Disse har vært vurdert, men ikke tatt inn i planen nå. Det kan eventuelt vurderes på nytt ved en senere rullering. Det samme gjelder mindre brudd for uttak av kvarts, som ligger ved Garbergelva nedenfor Fossanvollen.

4.7 Samiske kulturminner

Det er usikkert når samene etablerte seg i Selbu, men fra Rørosdistriktet er nomadisk reindrift kjent fra midten av 1600-tallet. I Funäsdalen er det gjort funn som indikerer samisk tilhold allerede i perioden mellom år 800 – 1200. I dag er det to reinbeitedistrikt som berører Selbu, Essand (Saanti Sitje) øst for Nea og Rv 705 til Selbuskogen, og Riast – Hyllingen (Gåegrien Sijte) sør for Nea og vestover til Råna – Bringen. Tidligere var Essand inndelt i tre reinbeitedistrikt. Både Essand og Riast-Hyllingen er helårsdistrikt som bruker Femunden reinbeitedistrikt sammen om vinteren. Kartlegging av samiske kulturminner i Selbu har i hovedsak vært knyttet til Skarvan og Roltdalen nasjonalpark.

De gule prikkene viser de kulturminnene som er registrert som samiske i Askeladden/Kulturminnesøk.

Det ble foretatt undersøkelser før etablering av parken, og det planlegges nye undersøkelser sommeren 2023. I distriktet til Riast – Hyllingen, sør og vest for Nea, er det i liten grad foretatt kartlegging. Det som er registrert ved Østrungen og Slindvatnet er ikke gjennomgått i forhold til om de er samiske eller andre typer kulturminner. Dette bør Sametinget og Fylkeskommunen ta en gjennomgang av.
Roltdalen – Nautsjøen – Kvernfjellvatna er et svært viktig område i forhold til samiske kulturminner. I alt 22 minner er knyttet til boplasser, fire til oppbevaring (melkegroper) og 11 til samleplasser for rein.

Finn-Pål'n

Historiene om Finn-Pål'n stammer fra Pål Karja, som var av sameslekt født sør for Helangsfjella i Sverige omkring 1700. Han ble dømt fredløs etter en slåsskamp med dødelig utgang, 22 år gammel. Da rømte han til Norge og bosatte seg i Mostadmarka. Han bodde lenge i ei hule på vestsiden av Jervfjellet, og det har vært mange historier knyttet til hans liv.

På Høgda, langs gammelveien fra Grøtem – Mostadmark, er det satt opp er skilt om Finn-Pål´n, for der hadde han ei bu eller gamme på en haug rett vest for veien. Det var kanskje i den tida han jobba i gruvene til Mostadmark Jernverk? Det er mange historier om livet til Pål Karja og hvordan det så dramatisk endte (Løkken 2007, Overskaug 2019).

4.8 Ferdsel og samferdsel

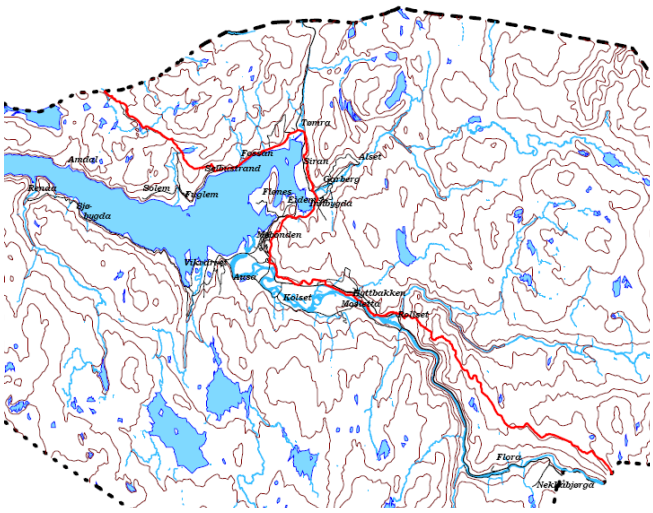
Det var lenge dårlig veiforbindelse til Selbu. Den viktigste transportåren gjennom Selbu var lenge vannveien på Nea og Selbusjøen vestover til Klæbu, med hestetransport videre over "Ståggå'n", et bratt og vanskelig skard over til Klæbu, og videre mot Trondheim. Båtene har vært brukt på Selbusjøen i flere tusen år, og helt til for knapt hundre år siden kom folk fra Flora og Tydal på tømmerflåter nedover dalen, når de skulle ned i hovedbygda eller i kirka. Veier og bruer kom til etter hvert og noen av dem står fortsatt som minner om den gamle tida. Ellers er det en rekke spor og veitraséer som er av regional og lokal kulturhistorisk verdi i kommunen.
I 2002 vedtok Statens vegvesen en nasjonal verneplan for veger – bruer – vegrelaterte kulturminner (Statens vegvesen, 2002). Ingen veier eller anlegg fra Selbu er med i denne planen, men grensesteine på Vinsmyra er registrert der (se s. 25).

Hulveier og kavlebruer

Hulveier er gamle ferdselsveier som ble brukt til ridning og kløvtransport. Terrenget er blitt U-formet etter slitasje fra hestene. Der terrenget var for bløtt, spesielt når de begynte å lage vognveier, la de tømmerstokker i myrene og bygde kavlbruer for å gjøre det lettere framkommelig.
I østenden av Tømra idrettsplass ble det funn et gammelt veganlegg i 1954. Det var ei kavlbru funnet i myra i forbindelse med graving og planering av idrettsplassen. Veibanen var minimum 200 m lang. Veianlegget ble C14-datert til år 1020-1390 e.kr.
I Tømmerdalen, øst for Tømmervollen ligger restene av en hulvei. Den er datert til før reformasjonen og derfor automatisk fredet.

Romboleden / pilegrimsleden

Den eldste kjente ferdselsåren gjennom kommunen ble tatt i bruk av pilegrimene, da de begynte å komme. Pilegrimsleden, som går fra Romboland, ved Mälaren ved Stockholm, gjennom Neadalen til Nidaros, har fått navnet Romboleden. Den skal være en av de eldste av pilegrimsledene i Norge.
Etter at Olav Haraldsson falt på Stiklestad og ble gjort til helgen, begynte pilegrimene å komme til Nidarosdomen allerede i 1031. Det skal ha vært ganske omfattende vandring, men det tok brått slutt ved reformasjonen i 1537. Det var først på 1980-tallet tradisjonen ble tatt opp igjen.

Romboleden gjennom Selbu, rød strek, er merket med egne skilt, av samme typen som de andre pilegrimsledene her i landet.

Gamle veianlegg registrert i Askeladden

Espet - Vinsmyra

Denne strekningen er en del av den gamle ferdselsvegen mellom Hell og Tømra. Først ble den brukt som kløvveg og tidlig på 1800-tallet ble den opprustet til en slags vognveg. Den var mye brukt, spesielt på slutten av 1800-tallet, men flere partier av vegen var bratt og vanskelig å komme opp med tunge lass, slik som Grindbørja og Hundhengja. Ny vei ned Tømmerdalen ble derfor bygd og tatt i bruk i 1901.
Strekningen mellom Espet og Vinsmyra, ca. 5 km, ble rustet opp, skiltet og registrert i samarbeid med Selbu og Tydal historielag sommeren 2012, og er nå en fin turvei.

Grøtem – Fosshode bru

Mye av transport til Mostadmark jernverk (1657 – 1872) av kull, ved og malm fra gruvene i Selbu fulgte denne veien. I tillegg hadde 200 selbygger tjeneste ved Mostamark Jernverk. Høsten 1849 ble det gitt tilskudd fra fylket og tatt opp lån så veien ble oppgradert til vognveg. Den fungerte som en viktig vognveg fra Selbu fram mot 1900, da den ble avløst av ny vei fra Fuglem til Hommelvik og ny vei fra Tømra til Hell. Gammelvegen fra Grøtem var fra 1850-årene den korteste og mest brukte "landvegen" fra Selbu, via Bakken i Mostadmarka og Jonsvatnet til Trondheim.
Opprusting og skilting av vegen ble utført av Selbu og Tydal historielag, med åpning våren 2016. Den restaurerte vegen har en lengde på 7,2 km, hvorav 2,2 km ved Dalvollene er opparbeidet som skogsbilvei.

Flora – Hilmo/Græsli

Flere ulike traséer har vært brukt opp gjennom årene for å komme fram mellom Flora og Græsli. Den eldste går øverst i Kubjørga, på østsiden av Nea, og var bare en gang- og kløvvei. Den er en del av den merkede Pilegrimsstien i dag. Den første vognvegen ble bygd via Nekkåbjørga og Hilmo, på vestsiden av Nea, og sto ferdig i 1826. Den hadde bru over Nea i Hilmo, men var avhengig av ferge over elva i Flora, noe som skapte store problemer. En ny vognvei ble derfor bygd i Kubjørga, men også denne gikk ganske høyt oppe i lia, med mange bratte bakker. Det ble derfor krav om ny trasé nærmere elva, og den sto ferdig i 1897. Den var hovedveien til Tydal i vel 50 år, til dagens trasé ble åpnet i 1951, på vestsiden av Nea. Den nyeste veien i Kubjørga er utbedret som skogsbilvei, og alle spor etter den gamle veien er borte.

Andre historiske ferdselsveier

Det finnes spor etter mange gamle ferdselsveier i Selbu som ikke er ødelagt av nyere utbygginger. Det er både veier mellom grendene i Selbu, ferdselsveier til nabobygdene, seterstier og ferdselsårer for annen nødvendig transport. Mange av disse er gått ut av bruk og er i ferd med å forsvinne. Det anbefales derfor at det blir foretatt en kartlegging og vurdert om noen er aktuelle å restsaurere, ta inn i kommunens prosjekt *Friluftslivets ferdselsårer*, og eventuelt som stier i nasjonalparken.

Børdalen – Sondalen

Fra Middelalderen er det omtalt en gammel ferdselsvei som gikk fra Garberg, passerte Børdalskirka, gikk på østsiden av Gråvatna til Sondalen, Hegra og Stjørdal. Traséen er ikke kartfestet.

Holtveien (Uglem – Evjen)
Hovedveien gjennom dalføret fra 1901 til 1934 gikk over Holtet. Den fulgte en trasé som gikk vest for dagens vei (Evjen1972).

Gamle Sjøbygdveien
Veien til Sjøbygda, fra Aftretsvika ble påbegynt allerede i 1873, men det var først etter krigen den var farbar med bil. Fra Eggen til Renåa går veien først nede ved sjøen ved Eggodden kai / Sanden, før den går over åsen ved Okstad.

Leia til Høgfjellet og kvernsteinsbruddene
Denne ble brukt som vinterled til Kvernfjellet. Den var merket opp med egne skilt fra Krossådalen til Høgfjellet. Denne strekningen ble merket opp på nytt i 1998 med informasjonsskilt, men er nå i dårlig forfatning og krever vedlikehold.

Malmveien gjennom Roltdalen
Mens Selbu kobberverk hadde smeltehytte på Hyttbakken i Øverbygda, 1718 – 1799, var det omfattende transport av kobbermalm, med kløvhest om sommeren. De første årene fra Gammelgruva sør for Rotla, via Rolset til Hyttbakken. Fra omkring 1750 – 1799 kom det meste fra Litjfjellet gruve i Meråker og ned Roltdalen, en ferdselsvei som fortsatt er synlig.

Bringeliene til Gauldalen
Transporten av kvernstein til Rørosmartnan, i februar hvert år, fulgte en trasé på vestsiden av Bringen, langs Bringeliene. Denne var hovedsakelig brukt som vintervei til Gauldalen, både fra Mosletta og Vikvarvet. Denne ferdselsveien er de senere årene tatt i bruk igjen av Selbu Lasskjørerlag som har tatt turen til Rørosmartnan de senere årene.

Seterveier
I tillegg til ferdselsveiene nevnt ovenfor er det en rekke seterveier som er godt egnet til å ryddes og merkes som turstier.

Seterveiene i Roltdalen
Roltdalen er den viktigste seterdalen i Selbu, med ca 50 voller. Seterveiene / stiene til og mellom disse vollene er i stor grad kartlagt innenfor nasjonalparken og vil bli omtalt i en egen rapport.

Mosletta – Østerungen
Gammel setervei som er restaurert og merket. Den går øst for nåværende bilvei.

Gamle Halvardveien
Går langs Slindvatnet på vestsiden, langs Elgmyrene, vest for nåværende bilvei.

Langåsvollen - Nyvollen
Fin setervei som går fra Langåsvollen i Børdalen til Nyvollen i Varghaugene.

Bruer

Det har vært mange bruer i Selbu opp gjennom årene. Noen steinbruer står fortsatt, mens det av trebruene kun er brukarene igjen av. I tillegg til at de er kulturminner i seg selv, er de også gode eksempler på det dyktige arbeidet de etterspurte gråsteinsmurerne fra Selbu utførte. Her følger noen eksempler på bruer og brukar.

Tømra bru

Brua over Tømra ble ferdig i 1914 og fungerte som kjørebru til 1970 da ny bru på Rv. 705 ble satt opp like nedenfor. Brua ble bygd som hvelvbru med bare ett hvelv. Den er 19 m lang og 4,5 m bred, og har et spenn på 10,4 m. Den er vurdert som meget verneverdig, en meget fin og velholdt steinhvelvsbru.

Postkort av Tømra bru fra ca 1920. Brua står likedan i dag, bare med ei ny bru like nedenfor. Ukjent fotograf.

Haukåa bru

Brua ble bygd i 1900 som en del av den nye veien fra Fuglem til Mostadmark. Den var i bruk til veien ble utbedret i 1969, da ble det bygd ny bru et stykke nedenfor. Den gamle brua har vært driftet og vedlikeholdt av Fylkeskommunen fram til 2021, men ble da overført til grunneier. Den inngår nå som en del av Pilegrimstien.
Brua er satt opp av tørrmur, består av ett ganske høyt hvelv og viser et nydelig murerarbeid.

Haukåa bru.

Røssbekkbrua ved Rv 705, Tømra

Den gamle brua over Røssbekken er ikke i bruk i dag, men står fortsatt intakt på den gamle veien like ved Rv 705, nord for Tømra og Myrstadbygget. Den representerer et godt eksempel på ei lita hvelvbru, utført i fint murerarbeid.

Røssbekk bru i Tømmerdalen.

Roltbrua

Det har vært mange bruer over Rotla før dagens bru på Rv 705 ble satt opp på slutten av 1950-tallet. På 1800-tallet var det tre trebruer på de samme brukarene. De ligger like ved husmannsplassen Rolsetbrua, ca 200 m ovenfor nåværende bru.
Den første kom i 1806, i Joris Norbyes tid som lensmann, og hans navn og årstall er risset inn i en stabbestein ved brua. Denne ble byttet ut med en ny bru med to buer i 1845. Denne ble igjen byttet ut med ei bru med en bue i 1888. Det var John O. Midtistokke som satte opp denne brua, også han fikk risset inn navn og årstall på en stabbestein.
Bruene over Rotla på 1700-tallet sto enda lengre opp i elva. I dag er det bare brukarene som står igjen etter disse gamle bruene. De solide gråsteinsmurene vitner om et skikkelig håndverk som har stått mot tre generasjoner med bruer og over 200 år med flom og isgang.

Her ser vi det gamle brukaret på nordsiden av Rotla, med spor etter tre generasjoner bruer, som ble bygger på 1800-tallet.

Moslett bru

Den første Moslettbrua ble bygd i 1908. Det var ei hengebru med tretårn i hver ende og et kraftig brukar midt i elva. Gammelbrua ble revet da den nye Moslettbrua kom i 1977. Brukaret midt i elva står fortsatt, og det var lenge planlagt som fundament for et monument over fløtinga i Selbuvassdraget. Dette er det ikke blitt noe av, så brukaret står der i dag som et «monument» over de dyktige gråsteinsmurerne i Selbu.

Brukaret midt i Nea etter gamle Moslett bru.

Teigen bru

Ved Teigen var det fergeleie, med egen roer som bodde ved elva. Etter hvert ble det misnøye med fergetransporten og mange ville bygge bru. Teigen bru ble første gang satt opp i 1903 etter lokalt engasjement, og pengeinnsamling bl.a. ved hjelp av strikking av selbuvotter. For denne innsatsen er det satt opp et eget minnesmerke, på østsiden av brua, kalt *Historien om ei bru*. Den er til ære for Berit Aune, som sto i spissen for dette arbeidet.
Allerede i 1922 ble det bygd ny bru, som igjen ble skiftet ut høsten 1971. Nybrua og de to gamle brukarene står fortsatt side om side, og vitner om bruhistorien på stedet.

Strikkemonumentet ved Teigen bru.

Oksbrua, Slindelva
Dette var hovedbrua over Slindelva fram til 1910, da det kom bru i Labbi. Den gamle brua falt ned en gang mellom 1947 og 1950. Ei ny gangbru ble satt opp på de gamle brukarene omkring 1990, som en del av en tursti. Det er nå restaureringsarbeid på gang både på det gamle elveløpet og ny gangbru vil bli satt opp på de gamle brukarene i løpet av 2023.

Bru over Gangåa
Gangåa er en bekk som kommer ned fra Mebondhaugene ved Velve og går ut i Nea ved Morsetgjerdet. Veien mellom Rv 705 og Nea / Kulsetbrua krysser bekken, og den gamle brua er bevart.

Den gamle brua over Gangåa, med innskripsjonen: ***Broen er bygget af H O Hoem 1885.***

Grensemerker

Grensemerke på Vinsmyra
Amtsgrensestein mellom Nordre og Søndre Trondhjems Amt står ved Rv 705 på Vinsmyra. Den er vurdert som verneverdig som en svært fin grensestein. Steinen ble reist i 1901, da den nye veien kom fra Vinsmyra til Tømra. Steinen ble oppusset 1998. Steinen stod tidligere nærmere hovedvegen. Steinen står i dag i Stjørdal kommune, 5,5 meter nord for tidligere amts-, fylkes- og herredsgrense. Vest for dagens fylkesveg finnes to eldre vegløp med bruer over bekken som danner en del av skillet mellom de tidligere amtene. Registrert 1998 av Statens vegvesen i forbindelse med forarbeid til «Vegvalg - Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner» (2002).

Grensemerke i Heggsetbjørga
Tydal var en del av Selbu kommune fram til 1901. Da ble de delt i to kommuner og grensesteinen som står ved den gamle veien i Heggsetbjørga er trolig fra dette året. Den har teksten: Selbu | Tydalen Herred.

Båter og kaianlegg

Båttrafikken på Selbusjøen

Det har vært brukt båt som framkomstmiddel på Selbusjøen i flere tusen år, se kap. 4.1 Bergkunst. I historisk tid er båtene omtalt i Sverres saga da kong Sverre og Birkebeinerne tok alle båtene til selbyggene et par uker sommeren 1177 og oppholdt seg på Hoøya.
Rutebåtene på sjøen kom i drift våren 1871, da Telegraf ble satt i trafikk. Den gikk i rute fram til 1917-18, da Kong Sverre tok over. Den gikk i rute fra 1917 til 1950, da den brant og sank i Putten. Etter det gikk Sverresholm i rute på sjøen fra 1954 til 1963, og til slutt Jøvra fra 1994 til 2019.
Mer enn 100 år gamle skipsvrak er automatisk fredet jf. Kulturminneloven. Det er ingen kjente vrak i Selbusjøen som er eldre enn dette, men høsten etter at Telegraf ble tatt ut av rute i 1918, ble den demontert og skroget senket utenfor Bergsneset et sted. Det ble søkt etter dette sommeren 2020, uten at det ble gjenfunnet. Etter at Kong Sverre tok fyr i Putten i 1950, ble den slept ut fra kai og vraket ligger i dag på bunnen av Putten.

Kaianlegg ved Selbusjøen

Rutebåtene på Selbusjøen hadde fra starten endeanløp i Nea, ved Hestvollene, omtrent der campingplassen ligger i dag. På slutten av 1800-tallet ble det gravd kanal inn til Putten og bygd trebrygge der.
Ved Bergsneset ble det bygd en solid kai av gråsteinsmur. Den står fortsatt, selv om den nederste delen er rast noe ut. Kaiene i Sjøbygda, ved Eggodden og i Renåa er fortsatt i bra stand, men også disse er skadet av errosojn fra bølgene.
Det var også murt kai ved Fuglem, men den er borte i dag. Dette gjelder også kaia i Dragsten. Den forsvant ved et ras i 1941.

Eggodden kai (2022) er fortsatt i bra stand, men den ytterste delen er rast ut av bølgeerrosjon.

4.9 Statuer og minnesmerker

I Selbu er det få statuer. I sentrum har vi Felkar'n og Morsarvin, ellers er det en del minnesmerker og minnesteiner rundt om i bygda, og spesielt ved Selbu kirke. I forbindelse med utarbeidelsen av denne planen er alle kjente minnesmerker og minnesteiner besøkt, fotografert og GPS-lokalisert.
Totalt er det registrert 39 statuer og minnesmerker i kommunen. Dette gjelder alt fra statuer, krigsminnesmerket, minnesteiner etter ulykker, hendelser m.m.
Alle blir lagt inn i KIK-databasen (j.f. kap 1.4), og et av tiltakene i handlingsprogrammet er å presentere hvert enkelt minnesmerke i en egen publikasjon, sammen med historiske steder i bygda. Her vil historien til hvert enkelt objekt bli presentert, sammen med bilder og stedsangivelse, slik at den også kan brukes som en turguide.
Dette vil bli en nyttig oversikt for kommunen og vil kunne brukes i undervisnings-, turist- og rekreasjonssammenheng.
Til høyre er det tatt med fire eksempler.

Felkar'n *står utenfor Selbu Rådhus, der den ble avduket 20. juni 1993. Den står som en bauta over de som slet i Kvern-fjellet, Selbus viktigste næringsarv.*
Kunstner: Kristoffer Leirdal.

Morsarvin *står ved torget, utenfor Selbu Sparebank. Den ble avduket 23. oktober 2004, og symboliserer kulturtradisjonen knyttet til selbustrikkinga.*
Kunstner: Sivert Donali.

Bautaen over ***Krigens falne fra Selbu 1940 – 1945*** *står utenfor Selbu kirke. Den ble avduket 17. mai 1990, og står til minne om de sju selbyggene som falt under krigen.*

Flomstøtta *står på Vikaengene, ved brua til Årsøya. Den ble avduket 29. juni 2001, og er satt opp for å vise et historisk bilde over de største flommene som har vært i Selbusjøen.*

4.10 Andre kulturminner i utmark

Tjæremiler

Tjære ble produsert av furu, tyri. Det har vært brukt flere typer tjæremiler, men fra Selbu er det kun kjent myrmiler. De ble laget med en rund grop på ei myr, ofte 3 – 5 m i diameter. Den ble kledd med never og fyltes med vatn. Over vannspeilet ble det lagt et tett gulv av halvkløvde tømmerstokker, flåkkå. Over denne ble mila bygd opp med tyriskier og dekt med torv, der fyringen fant sted. Det vi finner i dag er myrhullene, av og til med flåkkå i, men ofte ble den flyttet til nye miler.

Slike myrmiler er svært vanlig i Selbu, og 16 lokaliteter er registrert i Askeladden. Noen av disse består av flere milegroper. Noen av tjæremilene er registrert som automatisk fredet, mens andre ikke er det. De eldste tjæremilene her i landet er fra 1000-tallet og metoden ble brukt helt til begynnelsen av 1900-tallet. Fra Selbu er stokkene i tre flåkkåer dendrodatert (datering med årringer). Det eldste anlegget var ved Springfossen i Renåelva, der stokkene var hugget i 1597. De to andre ble funnet ved Svarttjenna, Tærsjødalen, Slindvatnet. De var laget i 1619 og 1639.

Det foreslås ikke å foreta noen spesiell kartlegging av tjæremiler som ledd i denne planen, men å plukke ut noen gode eksempler der det settes opp informasjonsskilt vil være et godt tiltak, som f.eks. i Roltdalen.

Forslag til informasjonspunkt er ved TT-stien fra Heggseth til Schulzhytta, knapt 500 m nord for kryssingen av Rotla. Her er seks tjæremiler med synlig flåkkå.

Kullgroper og kullmiler

Det har vært mye trekullproduksjon i Selbu. Den eldste produksjonen var til bruk i smier og på gårdene. Den store produksjonen kom i tilknytning til Mostadmark jernverk og Selbo Kobberverk. Det ble innført pliktleveranse av kull innenfor cirkumferensen (44 km) rundt jernverket i 1672. Jernverket var i drift i tre perioder fram til 1872. Kobberverket etablerte smeltehytta på Hyttbakken i 1718 og drev virksomheten her i perioder fram til 1799. I tillegg var det leveranse av kull til smeltehytter i Gauldalen.

Den eldste formen for kullbrenning var i kullgroper. Det foregikk fra 800-tallet til midten av 1300-taller (Svartedauden). Disse er mindre enn kullmilene som er brukt senere. I Askeladden/ Kulturminnesøk er det registrert åtte kullgroper fra Selbu, alle er automatisk fredet.

Det er ikke foretatt noen spesiell registrering av kullmiler i Selbu, men de er ofte markert på orienteringskart. På de sju kartene som er digitaliserte i Selbu, ligger det inne hele 141 kullmiler. Noen av kullmilene er registrert i Askeladden/Kulturminnesøk, men det er ikke aktuelt å foreta noen ytterligere kartlegging av kullmiler nå.

Et tiltak som kan vurderes er å settes opp informasjonsskilt ved turstier som passerer tydelige kullmaileanlegg, for å fortelle historien bak disse sporene i terrenget.

Dammer og demninger

I Selbu var det kvernhus i neste hver elv og bekk, i tillegg var det tøystamper og sager i flere av de større elvene. I de elvene det ble fløtet tømmer ble det bygd fløtningsdammer, og i de mindre bekkene ble det bygd store og små demninger for å ha nok vatn når de trengte det.
I en kartlegging omkring 2010 ble det funnet 62 dammer (A. Sandvik 2011). Senere er det påvist tre til, så totalt er det registrert 65 gamle dammer i Selbu, i tillegg til de som er kommer de senere årene for produksjon av strøm.

Dammen ved Damtjønna på Selbustrand ble bygd i 1850-årene. Den samlet vatn til sag og kvern ved Fossan gård (PMF Folkehøysloke).

Noen dammer ble bygd av gråsteinsmur, noen var kistedammer av tømmer, mens andre var fyllingsdammer av jord og stein. Det er spesielt de murte gråsteinsdammene som fortsatt er intakte. Spesielt må nevnes dammen ved Damtjønna på Selbustrand (foto), Stordamtjønna og Vakkervolltjønna på Moslettmarka, dammen i Kvennbekken i Kulset og ved Fredrikstad (Tarerleiren) på Overvik. I tillegg kommer fyllingsdammen på Hundrya i Flora, som ble bygd for å skaffe vatn til et minikraftverk i Heggset. Både kvennhus, sagbruk, tøystamper og minikraftverk er omtalt i kap. 5.9.

Varder for kart og oppmåling

I forbindelse med oppmålingen av Norge ble det bygd varder som siktepunkt på strategiske fjelltopper og høydedrag. Disse trigonometriske punktene var hjørnene i et nettverk av trekanter, som var grunnlaget for trianguleringsmetoden for å kartfeste Norge. Av 1. ordens trigonometriske punkter var det ca 450, men det var også 2. – 5. ordens punkter til mer detaljkartlegging.
En verneplan for kart og oppmåling ble presentert i 2011, som oppsummerer mye av historien til Norges Geografiske Oppmåling (NGO), nå Statens Kartverk, fra starten i 1773 og utover (Harsson 2011). Her inngår ingen objekter fra Selbu, men det ble bygd varder for kartoppmåling både på Rensfjellet og Litjrensfjellet.

Rensfjellet varde

På det høyeste punktet på Rensfjellet er det bygd en stor steinvarde. Det er en 3. ordens varde (punktet G25T0033). Første oppmåling Rensfjellet var med i, er fra 1879 utført av apt. Grimsgaard. Beregningsboken bygger på observasjoner gjort i 1875 og 1877 for området *Snehætten- Foldal*, samt omregning av eldre observasjoner fra 1782-84.

Rensfjellet varde ble bygd stor, så den skulle være synlig på langt hold under oppmålingen av Norge.

Det er uklart når varden ble bygd, men den stammer trolig fra en av disse to periodene.
I 1960 ble varden brukt på nytt. Oppmåling da viser at den nederste delen av varden er 4 m i diameter og 1 m høy, og den øverste delen 2 m i diameter og 1,45 m høy. Dette er en av de større vardene NGO laget.

Litjrensfjellet varde
Dette er en mye mindre varde, men likevel et 2. ordenspunkt (Reinsfjell lille G25T0034). Det er usikkert om denne var bygd i 1780-årene, men den ble brukt på målingene både i 1870-årene og senere.

Kastrøyser / varp

Varp, eller kastrøyser som det heter i Selbu, er på en måte en slags offerplass som hadde litt ulik betydning rundt om i landet. Solheim (1941) oppsummerte tradisjonen knyttet til slike kastrøyser fra hele landet, og de er blitt brukt i litt ulike sammenhenger. Alle ligger ved ferdselsveier, og ofte lagt på grensa mellom eiendommer. Enten private, eller privat og almenning.
I Selbu er de kun kjent i forbindelse med seterveiene. «Ofringen» kunne noen steder være stein og andre steder kvister og kongler. Det er omtalt fire kastrøyser nord og vest for Slindvatnet, alle med kvister. Det skal også være en i Klesetmarka av stein, men ingen av disse er gjenfunnet.

Værg'in
Den eneste kjente kastrøysa i dag er Værg'in på Høgfjellet, like vest for grensa til allmenningen og nasjonalparken. Den ligger over tregrensa og er naturlig nok av stein. Den er bygd opp gjennom generasjoner av budeier, gjetere og fjellvandrere som har gått forbi. Når de kom med buskapen på vei til setra inne i Roltdalen og passerte røysa, måtte de kaste en stein i haugen og si: *Der hi du, så spårrå du kryttyra vore i såmmår*. Det var en type ofring for å få en god sommer på setra, med lite rovdyrtap.

Kastrøysa Værgín er godt synlig fra turstien som går fra Hersjøen til Schulzhytta.

Skrivarberg

Utsnitt av skrivarberget ovenfor Gråsteinvollen i Roltdalen.

Det finnes flere steder i Selbu der det er risset inn navn, initialer og årstall på glatte berget. Slike bergflater omtales som skrivarberg og ligger i nærheten av gamle ferdselsveier. Det finnes også eksempler på steiner og flyttblokker med skrifttegn.
De fleste finnes på grønnstein og glimmerskifer, mykere bergarter som det er lettere å risse i. Det er ikke gjort noen arkeologiske undersøkelser av disse bergene, og derfor ikke foretatt noen datering, men på de fleste stedene er et også risset inn årstall. De fleste er fra 1800- og tidlig 1900-tallet, men det skal også finnes eldre innskrifter.
Det fineste skrivarberget i Selbu er langs seterveien fra Krossådalen mot Roltdalen, rett opp for Gråsteinsvollen. Dette er et stort svaberg med mye skrift.
Ellers er det to skrivarberg langs gammelveien fra Tømra til Vinsmyra og ett ved gammelveien fra Grøtem til Mostadmarka. Disse er skiltet langs veiene. I tillegg er det skrevet i ei stor flyttblokk ved seterstien i Gåstjønndalen på Strandbyggfjellet.

5 Hus og bygninger

Byggeskikken i Selbu er beskrevet av Haarstad (1972, s. 366-372). Årestuene var vanlige til godt ut på 1700-tallet, men etter hvert ble det murt peiser og ildsteder med murpiper og våningshusene ble etter hvert i to etasjer der den øverste var lavere. I dag er det ingen kjente årestuer som er bevart i Selbu. I seterhus ble åre brukt mye lengre, og var fortsatt i bruk først på 1900-tallet.

Den nye byggeskikken, med trønderlån i to etasjer, kom med den nye prestegården som presten Rosenvinge fikk bygd i 1745 (dagens bygdemuseum). Dette ble etter hvert kopiert ved andre gårder i bygda og noen av dem er fortsatt i bruk. De besto som oftest av en gang med trapp opp og et kammers innenfor. Til venstre var det kjøkken/stue, og på gårdene ofte ei finstue til høyre. På de større trøndelånene var det to innganger, en kjøkkeninngang og en stueinngang.

På den tiden var det mange hus på gårdene, en bygning til hver sin funksjon. Gårdene besto ofte av 8 – 10 hus som var plassert i ulike former for firkanttun. På husmannsplassene hadde de sjelden mer enn de 3 – 4 mest nødvendige husa. I 1737 er det beskrevet at prestegården besto av hele 21 store og små bygninger, og da var det ett hus til hvert sitt bruk, bl.a. en havrelåve og en bygglåve og ofte flere stabbur.

De fleste av disse gamle bygningene er borte i dag, men det finnes noen som er bevart, eller fortsatt er i bruk av de fleste bygningstypene. Bygg fra før 1900 er registrert i SEFRAK-registert hos Riksantikvaren (se s. 7). For Selbu er 908 bygninger registrert. Av disse er 282 fra før 1850 (rød trekant på kart), 446 fra 1850 – 1900 (gul trekant på kart) og 180 som er borte etter registreringen på 1980-tallet (grå trekant).

Bygningstype	Før 1850	1850 - 1900	Borte etter 1985	Totalt
Hovedbygning	64	128	31	223
Kårstue - feriehus	15	19	6	40
Uthus - låve	43	93	28	164
Stabbur	75	81	34	190
Smie - eldhus m.m.	23	29	18	70
Seterbygninger	56	79	47	182
Ludduer - slåttebuer	5	9	14	28
Kvernhus - mølle	1	1	0	2
Diverse hus	0	7	2	9
Totalt	**282**	**446**	**180**	**908**

Det er få bygninger i Selbu som er fredet. I tillegg til Selbu kirke er den gamle prestegården, Bonstuggu og stabburet fredet som enkeltbygninger. Det samme gjelder området de står på samt kirkegården. I tillegg til disse bygningene ble det fattet fredningsvedtak på sju melkeramper i 2009 (se s 46).

5.1 Kirker

I Selbu er det tre kirker i dag, Selbu hovedkirke, Selbustrand kirke og Flora kapell. I tillegg er det sterke tradisjoner for at det sto en middelalderkirke i Børdalen, men det er ikke gjort noen arkeologiske funn som har dokumentert dette (se kap. 4.4).

Selbu kirke

Selbu hovedkirke er ei langkirke bygd i stein. Den eldste delen er fra midten, eller første halvdel av 1100-tallet. Det ble feiret 800-årsjubileum for kirka i 1983, med kong Olav tilstede.
Kirka har vært restaurert flere ganger, spesielt i 1806, 1888 og i perioden 1935-63. I tillegg er det utvendig kalking og restaurering av vinduer som pågår nå i 2023.
Kirkerommet er spesielt kjent for god akustikk, så det blir brukt til konserter og flere prisbelønte plateinnspillinger er foretatt her.
Kirka har 700 sitteplasser og er fredet.

Selbustrand kirke

Selbustrand kirke er også ei langkirke. Den ble tegnet av Olaf Alstad og oppført i 1901 av laftet tømmer. Kirka har 300 sitteplasser og er ikke fredet.

Flora kapell

Flora kapell er også ei langkirke. Den ble tegnet av Anton Kjeldstad og satt opp av byggmester Iver B. Gylland i 1936. Den er oppført i laftet tømmer og har 140 sitteplasser. Kapellet er ikke fredet.

Foto: Eckhard Graune.

5.2 Muséer og offentlige bygninger

Selbu Bygdemuseum

Selbu gamle prestegårdslån
Hovedbygningen er fra ca 1745, og tjente som prestebolig fram til 1914 da den nye prestegården sto ferdig. Fra 1922 til 1971 ble bygningen brukt som kommunehus. Fra 1980-tallet har huset fungert som museum.
I 1928 fikk den største stua, Herredsstyresalen, veggmalerier med tema fra Selbus historie, malt av Bjarne Rise. Disse ble restaurert av konservator fra Sverresborg Museum i 2005 (Monner, L. 2005). Bygningen og grunnen er fredet.

Bonstuggu

Nordøst for den gamle prestegårdslåna står et tømmerhus som kalles Bonstuggu. Den nordlige delen av huset ble satt opp ca 1780, som servicebygg til kirken, og ble brukt som varmestue og omkledningsrom for langveisfarende, før de gikk inn i kirka. Det ble også brukt til omkledning for brudepar og dåpsbarn og det ble holdt minnesamvær her etter begravelser. I 1888 ble huset forlenget og påbygd mot sør. Fra 1930-tallet til 1980 ble huset brukt som lager for Selbu E-verk, og som en forberedelse til kongebesøk i 1983 ble det vedtatt å rive bygningen. Vedtaket ble stoppet av Riksantikvaren som fredet bygningen og utvidet områdefredningen rundt kirka. Den er i dag en del av Selbu Bygdemuseum og er planlagt brukt til utstillinger.

Stabburet

Sørvest for prestegårdslåna står et gammelt stabbur. Det har tilhørt den gamle prestegården, men ble flyttet da det nye prestekontoret ble satt opp i 1983. Alder er ukjent, men stammer fra før 1850.
Bygningen ble fredet sammen med Bonstuggu i 1984 og er en del av Selbu Bygdemuseum i dag og benyttes som lager.

Kalvåa friluftsmuseum

Friluftsmuseet er bygd opp rundt den siste bekkekverna som er igjen i Selbu. Den ble bevart i 1962 med støtte fra Statens Kornforretning. Senere er kvennfelstoggo flytta hit og det er bygd opp et setermiljø med setersjøle, seterfjøs, luddu samt ei skogskoie. I tillegg er det satt opp et eldhus i tilknytning til kvennhuset.
Ved anlegget er det bygd et amfi, og en rekke teateroppsetninger og konserter er holdt på museumsområdet. Kalvåa sammen med Rolset gård er prioritert som et eget kulturmiljø (se kap 6.2).

Kvennfelstuggu

Huset sto opprinnelig i Kvernfjellet, på Florfloene på Nerfjellet, der den var satt opp i 1894. Den ble flyttet og først satt opp ved Rødbergveien, i Mebond, i 1932 og sto der til 1967, da huset ble flytta hit til Kalvåa. Dette er ei av tre kvernfjellsstuer som fortsatt finnes. De to andre står ved kvernsteinsbruddene på Høgfjellet (se s. 40).

Kvennfelstoggo i Kalvåa, ei av tre bevarte i sitt slag.

Bekkekvern

I dag er det bare ei kjent bekkekvern igjen i Selbu, den som står i Kalvåa. Huset er fra ca 1820 og var kvernhus for Stokke østre og har alltid stått på denne plassen. Huset er i bra stand og kverna fungerer greit og blir brukt til demonstrasjon. Se mer informasjon om bekkekverner i kap. 5.9.

Bekkekverna i Kalvåa er den eneste bevarte i Selbu.

Rolset gård

Rolset gård er et større gårdsanlegg med sju bygninger - våningshus, låve, stall, fjøs og stabbur som danner et typisk lukket, trøndersk firkanttun. I tillegg er det et ekstra stabbur og et eldhus ved siden av tunet. Gårdstunet representerer lokal byggeskikk, boforhold og driftsmåter tilbake til 1800-tallet. Gården var bebodd til 1993 og husene med innbo står slik siste eier forlot det. Selbu kommune kjøpte anlegget i 1985 og etablerte museum her på midten av 1990-tallet. Dette er et av de best bevarte gamle gårdsanleggene som er igjen i Selbu i dag. I kap. 6.1 er området ved Rolset gård sammen med Kalvåa friluftsmuseum prioritert som et eget kulturmiljø.

Husene på gården:

Våningshus/ hovedbygning:
Oppført ca 1820

Fjøset
Oppført i 1892

Låve og stall
Oppført i 1810

Stabbur
Gården har to stabbur, ett i firkanttunet og ett utenfor.

Eldhus
På elvebredden, utenfor firkanttunet står eldhuset.

Taterleiren «Fredrikstad» på Overvik

På det meste var det sju hus, med 60 personer som bodde i Taterleiren i Vikvarvet. Nå er dette det eneste huset som er igjen.

Det er få faste kulturminner etter romanifolket her i landet. I Selbu etablerte de et fast bosted ca 1939, Taterleiren på Overvik. Til daglig ble den kaldt Fredrikstad, etter navnet på de første beboeren i Fredriksen-familien. Det bodde romanifolk her til 1959/60. På det meste overvintret det opptil 60 personer.
De kjøpte tomta og billige hus i bygda ble flyttet hit, for det meste stabbur og eldhus. Det ble i alt satt opp sju hus på området.
Etter at leiren ble lagt ned, ble alle husene revet eller flyttet. I 2006 fikk kommunen tilbud om å overta ett av husene. Det ble flyttet tilbake og er nå ett av kommunens muséer. I 2011 ble det åpnet med utstilling, informasjon om historien og et arrangement der flere av barna som vokste opp her var til stede. Huset ble opprinnelig flyttet hit i 1942/43 og hadde tidligere vært eldhus på Vikabakken, en gård i nærheten. Minnet om romanileiren er også videreført ved at den lokale veien i området har fått navnet Fredrikstad.

Tatergrøbba på Selbuskogen

Denne har ingenting med Taterleiren på Overvik å gjøre, men nevnes her slik at informasjonen og romanifolket er samlet i planen.
Det var vanlig at romanifolket hadde faste leirplasser når de reiste rundt mellom bygdene. Ofte lå disse i grenseområdene mellom kommunene, langt fra de lokale gårdene. I Selbu var dette Tatergrøbba, ved gammelveien mellom Vinsmyra og Tømra. Stedet er merket ved gammelveien. Denne veien ble nedlagt i 1901, så denne bruken må derfor stammer fra 1800-tallet og kanskje før det.

Kjeldstad mølle

Noe av interiøret i Kjeldstad mølle. Foto: Selbu kommune.

Vannkrafta i Kjeldstadfossen, eller Hampfossen som den tidligere het, ble tidlig utnyttet. Det var bekkekverner på begge sidene av Garbergelva her og den første oppgangssaga kom ca 1660.
Mølla som står der i dag ble bygd ca 1850 og har bestått av tre kverner til melproduksjon og en skarstein til å lage bygg-gryn. Den ble drevet av vannkraft fram til 1941, da den ble motorisert og har etter det gått på elektrisitet.
Selbu kommune inngikk leieavtale om mølla i 1997 og den inngår som en del av kommunens muséer. Den har stor kulturhistorisk verdi.

Kvennfelstuggu i Høgfjellet

I tillegg til den kvernfjellstua som står i Kalvåa (omtalt ovenfor) står det to kvernfjellstuer i Høgfjellet, ved kvernsteinsbruddene der de opprinnelig var i bruk. Ei opprinnelig kvernfjellstue, Kantstuggo, står ved turstien fra Hersjøen/Storgrana til Schulzhytta, der den krysser kvernsteinsbruddene.

Denne er i privat eie og er ombygd og modernisert en del. Helt øverst i bruddrekka ligger Kallarstuggo. Det er ei kvennfelstuggu som ble gjenoppbygget på gamle murer og sto ferdig i 1983. Det var Selbu Bondekvinnelag som tok initiativ til byggingen. Selbu Fjellstyre har tilsyn med huset som står åpent til allment bruk. Disse tre bygningene representerer en viktig del av Selbus kulturhistorie.

Kallarstoggo står åpen til allmenn bruk, øverst i Kvennfjellet.

5.3 Gamle skolebygg

Tidligere var det mange skolekretser i Selbu, alle med egne skolestuer. Den første fastskolen kom i 1865, og lå på Nesta omtrent der kommunstyresalen i Selbu Rådhus ligger i dag. Mange av de gamle skolebyggene er revet nå, men noen er fortsatt bevart og har en viktig kulturhistorisk verdi.

Dragsten skole

Huset ble først bygd som skole på Nordpåjardet Aftret og satt opp av lærer Ingebrigt H. Sesseng. I 1894 ble huset overtatt av kommunen og flyttet til Dragsten, og ble brukt som skole helt til 1983. Huset står fortsatt, men er i dårlig forfatning.

Innbygda skole

Opprinnelig var det to skolestuer i Innbygda, en på Uglemsfletten og en på Garberg/Langset. Bygningen på Garberg står fortsatt. I 1921 ble det bygd ny skole for hele Innbygda, og den brukes som barnehage i dag.

Værhusbakken skole

Skolen sto ved Rv. 705 rett sør for Evjegjerdet. Den ble bygd i 1866 og brukt som skolestue til 1937. Den ble flyttet til Sverresborg Folkemuseum i Trondheim og gjenreist der i 1965.

Rønsberg skole

Hovedhuset på Breidablikk, som ble bygd i 1874, ble brukt som skole fra 1875 til 1937, da de flytta til Hyttbakken skole. Bygningen står fortsatt og har vært bruket som bolighus siden.

Flora skole

Skolestua i Flora ble bygd i 1921, og var i bruk til 2001. Huset er ombygd innvendig og modernisert til Flora Herregaard.

Krogstad skole

Bygningen ble satt opp i 1877 og det ble drevet skole her til 1937, da Hyttbakken skole sto ferdig. Bygningen står fortsatt og blir nå brukt som fritidsbolig.

Kulseth skole
Bygningen ble satt opp som skolestue av lære O.P. Kolset i 1880. Den var skolestue for Kulset skolekrets fra 1892 til 1961. Huset er bra vedlikeholdt og brukes i dag som grendahus.

Eggodden skole
Skolestua ble satt opp i 1892 og brukt som skole til 1956. Huset har senere vært i privat eie og brukes i dag som fritidsbolig.

5.4 Gårder – husmannsplass – småbruk
Tidligere var det mange hus på gårdene. Prestegården var trolig den største, med hele 21 bygninger i 1737, hvert hus til sitt bruk. Fra 1700-tallet var det i Midt-Norge vanlig å bygge gårdene i lukka firkanttun, dvs. at bygningene sto tett sammen rundt et firkantet tun. Rolset gård (muséet omtalt ovenfor) er et godt eksempel på dette og en av de få gårdene der de gamle bygningene er bevart.
Det finnes flere firkanttun ellers i Selbu også, der de opprinnelige bygningene er mer eller mindre bevart, men ofte er noen bygninger byttet ut med nye og da blir ofte tunet åpnet opp og den opprinnelige plassering av husene endret.
Nedenfor er noen av de bevarte gårdene / plassene omtalt eller nevnt som gode eksempler på den gamle byggeskikken i Selbu.

Kvello, Mebonden

På gården Kvello er bygningene og tunet i stor grad bevart. Trønderlåna er fra 1788 og en av de eldste i Selbu, etter den gamle prestegårdslåna. Den ble totalt renovert i 2008, men hele fasaden ble bevart. Fjøset ble senere revet og bygd opp igjen i samme volum som det opprinnelig hadde. I tillegg er det bygd på de gamle gråsteinsmurene, som også er gravd mer fram og gjort mer synlige. Det er også et stabbur på gården fra før 1850. I tillegg ligger det ei smie litt utenfor tunet (til høyre i bildet), som er restaurert med støtte fra Kulturminnefondet. Dette er en flott bygning satt opp i gråsteinsmur. Fasaden er godt bevart, men mangler innredningen i smia. Stein til smie og fjøsmurer er tatt fra lokalt steinbrudd under Kvellohaugen.

Sjøvoll gård, Mebonden

Våningshuset på Sjøvoll er bygd i dansk herregårdsstil og er helt unikt til å være i Selbu. Det var lensmann Anton Sand som kjøpte jord her og startet byggingen av huset i 1847. Tre år senere overtok neste lensmann gården, Johan Vogelsang Schive, og han fullførte prosjektet. Det var oppussing og vedlikeholdsarbeid på huset i 1994. Den opprinnelige stilen og fasaden ble da bevart. Dette er en kulturhistorisk viktig bygning for Selbu.
Huset til venstre på bildet ble satt opp noen år senere, trolig på slutten av 1850-årene, som lokaler for Bygdetinget i Selbu. Det hadde denne funksjonen fram til 1874, så lenge Schive var lensmann. Gården ble da solgt til Laurits Nicolaissen, han som startet båtrute med Telegraf på Selbusjøen. Dette huset har senere vært brukt som drengestue og i perioder vært utleid, men er nå lager. Det er en historisk interessant bygning, men er ikke vedlikeholdt de sener tiårene, så den er nå i dårlig forfatning. De øvrige husene på gården er revet.

Granby gård, Innbygda

Foto: Byneset Historielag.

Granby gård er et gårdsanlegg av litt nyere dato enn de andre som er omtalt her. Her lå opprinnelig vårvollen, setra til Bell gård i Mebonden. Setra og skogeiendommer rundt ble kjøpt i 1912 som bureisingsbruk, og gården ble ryddet og bygd opp som et tradisjonelt firkanttun. Låna sto ferdig i 1917. Det gamle seterhuset står fortsatt som sommerstue rett

sør for tunet. Fjøset er bygd opp av gråsteinsmur, et godt håndtverk av stein hentet i eget steinbrudd i nærheten.
I 2008 ble fjøset og låven bygd om og åpnet som museum, med utstillinger og møterom. Der presenteres utvandrerhistorien for dalføret.
Gården er restaurert de senere årene, og det er lagt vekt på å beholde de opprinnelige fasadene og bygningene i tunet. Gårdsanlegget framstår som en godt bevart gård fra tidlig på 1900-tallet.

Brumoen, Rolset

Gammel husmannsplass med seks bygninger i firkanttun, godt vedlikeholdt. Bygningene er også eksempel på de mange markåplassene langs Nea under kobberverkstida på 1700-tallet (se kap. 4.6). Ett av husene er satt opp i svensk byggeskikk, med overbygd andreetasje. Det skal være satt opp av en svensk gruveknekt på 1730-tallet.

Markåplassene Markåa og Bekken, Øverbygda

Opprinnelig var det 13 markåplasser, husmannsplasser, fra smelteverket på Hyttbakken og oppover langs Nea. Dette var små husmannsplasser, med et lite jordstykke, nok til å skaffe mat til familien i en tid da det ikke var butikker, men med en far som arbeidet for smelteverket.
To av disse er restaurert de senere årene, Markåa og Bekken. Ellers er det bare en plass med de opprinnelige bygningene igjen, men den begynner å bli i dårlig forfatning nå.

Kårråhaugen, Innbygda

Kårråhaugen er en godt bevart husmannsplass. Husene står som de ble bygd omkring 1790, og er vedlikeholdt uten større endringer. Plassen ble vurdert fredet på 1980-tallet, men vedtak kom ikke.
Kårråhaugen representerer en typisk 1800-talls husmannsplass, md kjent historie og godt bevarte bygninger (Jensen et. Al. 1984).

Kårråhaugen i 1950 (Foto: Lars Garberg).

Andre godt bevarte gårdsanlegg er:

Lekåa, Mebonden

Godt bevart firkanttun fra 1870 og 80-årene.

Løvåstunet, Selbustrand

Godt bevart gårdstun fra 1870-årene.

Våningshus - trønderlån

Etter at prestegårdslåna, dagens bygdemuseum, ble satt opp i 1745, skapte det en ny trend for byggeskikken av trønderlånene i Selbu. Våningshusene ble bygd i 1 ½ - 2 etasjer med to innganger, en til kjøkkenet og en til finstua. I dag er det fortsatt flere hus igjen av denne typen. I tillegg til Kvello som er omtalt ovenfor nevnes følgende:

Trønderlåna på Nedre Hoem
Gården har bevart firkanttunet, med låna der den eldste delen er fra midten av 1700-tallet. Den ble påbygd i 1860 og fikk da to innganger. Den er senere restaurert, men fasaden er bevart.

Trønderlåna på Kleset
Første del av denne låna ble bygd i 1790-årene, og er senere påbygd to ganger og ombygd i 1901. Huset er under restauring nå, og fasaden vil bli beholdt.

Gammellåna på Morset
Delvis restaurert. Dette er bygd mye senere, 1872

Våningshuset på Velve, Øverbygda
Dette er av en mindre type enn de andre og består av 1 ½ etasje.
Bygningen er ikke restaurert i senere tid.

Stabbur

Stabbur er den bygningen på gårdene som mange har tatt vare på. I følge SEFRAK-registeret er det fortsatt 156 stabbur i Selbu fra før 1900, og 75 av dem er fra før 1850. En kan ikke kreve at alt blir tatt vare på, men det må være en restriktiv saksbehandling ved ønsker om riving, og spesielt de stabburene som er fra før 1800.
Det eldste kjente trehuset i Selbu er et stabbur. Det står på Leikvolltrøa på Selbustrand, og skal være fra 1640 og er derved automatisk fredet. Årstallet er skåret inn over døra og byggemåten stemmer med datidens byggeskikk.
På Bårsgården står et stabbur fra 1750, som fortsatt er i bra stand. Det har historisk verdi, i og med at det i sin tid skal ha tilhørt overstiger Wiborg ved Selbo Kobberværk (Rolset 1945).

Stabburet slik det framstår i dag, med årstallet 1640 skåret inn over døra.

Foto: Gunnar Olav Balstad

Eldhus og smier

De fleste av gårdene hadde et eldhus, der de kokte, bakte, vasket klær, tørket korn m.m. Det var alltid plassert litt utenfor selve tunet, for å unngå at en eventuell brann spredte seg til resten av gården. Det finnes fortsatt en del eldhus i Selbu, og noen av dem er bevart bl.a. ett ved Kalvåa friluftsmuseum.

Trolig det eldste eldhuset som er bevart står på Eidemsmoen, Luddumoen, og er datert til 1749/50. Huset ble restaurert i 2011 og er i bra stand.

Smier var det færre av, og det er ikke så mange slike som er bevart. På en del gårder kunne det være flerbrukshus, med kombinerte eldhus og smier.
Brudalssmia, ved Moslettbrua er en tømmerbygning satt opp i 1910. Det er en større, fullt utstyrt smie, og en av de siste som var i bruk i Selbu. Bygningen begynner å bli i dårlig forfatning og trenger vedlikehold.
På Stor-Evjen Nedre, Nistoggo, står det ei mindre smie som er godt bevart. Den er fra 1830-årene der utstyret er bevart med belg og grue som fortsatt fungerer.
På Nylandet, Innbygda er det ei nyere smie/flerbrukshus fra 1930-årene, som nylig er restaurert med støtte fra Kulturminnefondet.

5.5 Seterhus og setermiljøer

Selbu var en av de bygdene i Norge med flest seterbruk. I en nasjonal kartlegging først på 1930-tallet ble det registrert over 600 voller i Selbu. Mange gårder hadde tre voller, en vårvoll, en sommervoll og en høstvoll, men det var gårder som hadde opptil seks setervoller, slik som Heggset (Sirum 1934).
Seterdrifta i Selbu ble redusert utover på 1930- og 40-tallet, og de siste holdt på til begynnelsen av 1960-tallet. Mange seterhus har forfalt etter at bruken tok slutt, men det er fortsatt en god del av de gamle bygningene igjen. Ved Kalvåa friluftsmuseum er det tatt vare på noen seterbygninger, et setersjøle, seterfjøs og ei luddu. For noen seterhus er det gitt tilskudd til vedlikehold / restaurering fra Kulturminnefondet, men det finnes ingen samlet oversikt over status på de gamle bygningene. Det er foretatt en kartlegging av seterkulturen i Sylan og Roltdalen nasjonalpark de senere årene, men ikke i forhold til tilstand på bygningene.
Det anbefales derfor at det ved gjennomgang av SEFRAK-registeret også blir tatt en vurdering av tilstand, status og verneverdi på gamle seterhus, for å få en mer samlet oversikt og et bedre grunnlag til å vurdere kulturverdien av de seterhusene som fortsatt finner.

5.6 Melkeramper

I Kulturminneåret 2009 ble sju melkeramper i Selbu fredet som enkeltobjekt. Begrunnelsen for fredningen var å ta vare på en del av landbrukshistorien som nå er over.
Det første meieriet i Selbu ble bygd ved Brauta i Vikvarvet, og var i drift fra 1899 til det brant ned i 1932. Meieriet i Innbygda ble bygd i 1956, og det ble da etablert fire melkeruter i Selbu, pluss en til Tydal. Rutene var fra Solem til Alset, fra Rolset til Hoem, fra Stokke til Hårstadengene og en fra Sjøbygda til Mebond. I tillegg var det en ekstrarute i nærområdet til meieriet. På det meste var det mellom 400 – 500 melkeleverandører i Selbu som leverte melk i

Melkerampa ved Hoem, ved krysset mot Kulset-brua. Her er det tydelig vedlikeholdsbehov.

spann på opptil 50 liter. Det var derfor nødvendig å bygge ramper for å forenkle hentingen, og i alt var det 123 melkeramper her i bygda.
Utover på 1970-tallet gikk meieriet over til å hente melka med tankbil på gårdene og melkerampenes tid var over, etter bare ca 20 års bruk. I motsetning til andre bygder er mange melkeramper i Selbu blitt tatt vare på, og det var derfor mulig å sikre denne delen av vår kulturhistorie nettopp i Selbu (Lefstad 2004).
Fire av de freda melkerampene ligger ved Rv. 705. Det er Hoem, Røset, Velve og Bårdsgård. I tillegg er det en i Kulset, på Hårstadengene og ved Eidemsgjerdet. Etter fredningen er det ikke foretatt noe vedlikehold på melkerampene, derfor er behovet stort nå. Det er viktig at det blir etablert et samarbeid mellom eierne av melkerampene og fylkeskommunen, for å gi veiledning og økonomisk støtte. Dette settes opp som et tiltak i denne planen.

5.7 Høyløer og sommerfjøs

Tilgangen på høy var noe av den viktigste ressursen på gårdene. På 1800-tallet ble nærmere 3/4 av høyet hentet fra utmarka. Både i utmark og innmark ble det bygd mange høyløer. Der ble høyet oppbevart til utpå vinteren, da høystålet hjemme på gården begynte å bli tomt og det var enklere å få det kjøre hjem.
Mange satte høyet i stakk i utmarka, men det ble også bygd mange små høyløer ved de enkelte slåtteteigene. Utmarksslåtten tok slutt på 1930- 40-tallet, så i dag finnes det få slike bygninger igjen. Dette er et utdøende kulturminne, men et verdifullt bidrag til jordbrukshistorien i kommunen.
De fleste løene på innmark er bygd i reisverk med bordkledning. De er større enn utmarksløene og kan lukkes med porter. Tidligere hadde hver gård flere slike løer, og spesielt i de flomutsatte områdene langs Nea, der det i stor grad var grasavlinger var det tett mellom løene. I dag er disse bygningene gått ut av bruk. Enten står de til nedfalls, eller blir brukt som lagerplass, f.eks. for gamle redskaper.
Det samme gjelder sommerfjøsene som ofte sto i nærheten av gården, men ved utmarksbeite. Der ble dyrene samlet om kvelden for melking, mens de ellers gikk ute og beitet.
Det finnes ingen oversikt over hva som er igjen av løer og sommerfjøs. Det anbefales derfor å gjennomføre en kartlegging for å finne status og tilstand, før dette er for sent. Dette er lagt inn som et punkt i handlingsprogrammet.

Høyløa ved muséet i Kalvåa. Typisk konstruksjon for de gamle løene, spesielt i utmark, med en stor åpning i ene gavelveggen, og luftig lafting i tømmerveggene.

Løene er et viktig innslag i kulturlandskapet og en verdifull del av landbrukshistorien i bygda. Denne løa står ved Selbustien på Vikaengene, og er et kjent innslag ved friluftsområdet.

5.8 Nærings- og forretningsbygg

Storbrygga

Bygningen ble opprinnelig satt opp på Hyttbakken i 1836-37, som en lagerbygning til den nye satsningen ved smeltehytta der. I 1855 kjøpte Fredrik Birch huset og flytta det til Putten, der det ble brukt som handelssted med lager og butikklokale.
Etter at Birch gikk konkurs i 1915 ble bygningen brukt som lager for Tronhjems Everk i mange år. I år 2000 ble den i reguleringsplan vedtatt bevart.
Den ble stående ubrukt, og forfallet begynte å komme. I 2013 ble det satt i gang en frivillig redningsaksjon i samarbeid med Fylkeskommunen, for å stoppe forfallet med taklekkasjer og råteskader. Det ble lagt nytt/midlertidig tak og en del av tømmerkassen ble skiftet ut, men restaureringsarbeidet ble ikke fullført.
Storbrygga er unik som stor handelsbrygge i innlandet. Den har sin bakgrunn i Selbu Kobberverk og var sentral i Birch-familiens handelsvirksomhet og omsetningen av kvernstein. Den er derved en viktig del av Selbus industri- og handelshistorie. Med sin plassering inngår den som et sentralt element i kulturmiljøet i Putten – Haverneset (se kap. 7.2), så det er viktig at den blir tatt vare på sik at det ytre preget ikke blir endret.

Storbrygga i 2014, etter at taket var sikret og den hadde fått et strøk maling.

Christophersengården – Bjørkhov

Dette er den siste bygningen av den opprinnelige bebyggelsen i Selbu Sentrum som fortsatt står. Huset ble satt opp i 1876 av handelsmann Gustav Christophersen, som drev handelsvirksomhet her fram til 1937. Bygningen og butikken ble da overtatt av Bjørn, senere Oskar Fuglem, som drev her fram til ca 1955 da han flyttet til nye lokaler. Huste ble så brukt til kontorer og leilighet fram til 1995 da Bjørkhov kaffe og keramikk åpnet i nyrestaurert hus. Bygningen har egen bestemmelse i sentrumsplanen, med restriksjoner på fasadeendringer.

Gammelbutikken ved Øvre Handelsforening

Butikkvirksomheten ved Øvre Handelsforening startet på Evjejardet i 1872 og i 1880 ble det anskaffet egen bygning til butikken (Evjen 1972). Det var gammelstua i Nistoggo, Stor-Evjen nedre, som var bygd i 1776, som ble flyttet. Her var butikklokalene fram til den nye teglsteinsbutikken ble tatt i bruk i 1938. Bygningen står fortsatt samme sted, og er et bevaringsverdig hus. Det er i bra stand, men er ikke vedlikeholdt de senere årene.

Marienborg gjestgiveri og skysstasjon

Loven om offentlige skysstasjoner ble vedtatt i 1869, og Marienborg ble en av Selbus fem skysstasjoner. De øvrige var Fuglem, Garberg, Rolset og Hegset. Hovedbygning ble satt opp i 1890. Det ble brukt som skysstasjon til 1924, og har helt til de siste årene vært brukt som gjestgiveri. Det er trolig det siste gjenværende huset i Selbu som har vært brukt som skysstasjon.

5.9 Hus med vannkraft

Vannkrafta ble utnyttet lenge før elektrisiteten og glødelampa ble oppfunnet. Kvernsteins-produksjonen i Selbu er et godt eksempel på det. Fra starten var det bekkekverner, oppgangssager og tøystamper som ble drevet av vannkraft. I tillegg var det store vannhjul ved smelteverkene til å drive blåsebelger og pumpesystem. Vannkrafta var en viktig årsak til at smeltehytta for Selbu kobberverk ble lagt ved Mølnåa. En nærmere beskrivelse av konstruksjon og funksjonalitet til kvernhus, sagbruk og tøystamper se A. Sandvik (2011).

Kvernstøer - kvernhus

Bekkekverner ble tatt i bruk her i landet på 1000 - 1100-tallet og kvernsteinsproduksjonen i Selbu startet så tidlig som på 1200-tallet (Grenne og Sveian 2019). På 1800-tallet hadde nesten alle gårdene sin egen kvern, eller var medeier i en. I Selbusangen heter det *Kvennhus som ga møl ti sekk, va det mesta i kvar bekk.* I en oppsummering foretatt av Martin Emstad (Rolseth 1947) var det kjent 136 kvernstøer/kvernhus fordelt på 56 elver og bekker. Ikke alle var i bruk samtidig, men det er nok få, om noen kommuner som har hatt flere kvernhus enn Selbu.

Det sørgelige er at det kun er ett kvernhus igjen, på museet i Kalvåa. De øvrige er det bare murene, kvernstøene igjen av. I oversikten til Emstad er de fordelt på hver elv og bekk og hvem de tilhørte. De fleste skal det fortsatt være mulig å finn spor etter, men flere av kvernhusa ble imidlertid ødelagt av flom og isdam, og minst to møllere har omkommet i slike ulykker, i Drakstelva og Dambekker i Grøtem.

En kartlegging av de kvernstøene som fortsatt er synlige bør vurderes, for å få en samlet oversikt over disse kulturminnene som er så spesielle for Selbu. Foruten Kalvåa er det satt opp informasjonsskilt og ryddet ved ett kvernstø, det som ligger nedenfor dammen på Litjslindvatnet, sammen med murene etter ei oppgangssag.

Sagbruk

Den første vanndrevne saga i Selbu kom i drift i 1654, Naalbech sag. Den lå i elva mellom Store og Lille Slindvatnet, der dammen på Eet ligger i dag. Deretter kom det sager ved Dragstelva, Tømra, Garbergelva, Mølnåa, Slindelva, Gullsetelva og etter hvert mange flere steder. Alle de første vanndrevne sagene var oppgangssager.

Ennå i 1870 ble mesteparten av tømmeret i Selbu håndsaget, men så kom sirkelsaga og i 1892 var det registrert 22 bygdesager i kommunen, så de begynte å ta over mer av volumet. Ingen av disse vanndrevne sagene finnes i dag. Den siste, ved Mølnåa, ble revet i 2019 i forbindelse med bygging av nytt minikraftverk. Slind sag, som lå like nedenfor dammen på Litjslindvatnet, der står murene fortsatt igjen. Stedet er ryddet og tilrettelagt med sti og informasjonsskilt.

Etter at damp og elektrisitet tok over som drivkraft ble det etablert flere større sagbruk, alle omkring Selbusjøen. Få av disse finnes i dag, og de er ikke vurdert i denne sammenhengen (Fuglem 1999).

Tøystamper

Stamping av tøy er en måte å bearbeide vevd ullstoffet på. For å få vadmelsklær tettere, varmere og sterkere er det viktig å tove ulla. I stampa ble ullstoffet banka mens det ble tilsatt varmt vatn og såpe. Gode vinterklær måtte ofte stampes i 16 – 17 timer. Til finklær og underklær ble ullstoffet behandlet i kortere tid. I begynnelsen av 1900-tallet ble det mer

slutt på privat stamping og ullstoffet ble i større grad sendt bort til behandling, og det ble også mulig å få kjøpt ferdig stoff.
For å utnytte bein/beinmel til gjødsel ble det også bygd beinstamper. To slike er kjent fra Selbu.
I Selbu var det stamper i flere elver på 1800-tallet, og følgende er kjent fra Selbu:
Drakstelva var det stampe i den nederste delen, nedenfor Åsen / Stampåsen (jf. båtbyggeren kap. 7.3). Det er ikke kjent når den var i bruk.
Svenskbekken ved Eggen, rett øst for Radiomuseet. Usikkert også når den var i bruk, men den ble drevet av en svenske, trolig sist på 1800-tallet.
Slindelva, ved samløpet med Gullsetelva, sto ei av de siste stampene. Stedet heter fortsatt Stampa og ligger utenfor inngangen til Slind kraftverk. Denne ble gitt til Sverresborg Folkemuseum på 1930-tallet, men er fortsatt ikke gjenreist.
Dalabekken på Mosletta var det både tøystampe og beinstampe. De ble senere flyttet til Mølnåa, men ikke tatt i bruk der.
Kvennbekken ved Uthus, der skal det ha vært ei beinstampe.
Mølnåa ved Møllenhus, der lå den siste tøystampa som var i bruk i Selbu. Den var i bruk til utpå 1930-tallet. Da ble huset flytta oppover mot Rv.705 og har vært brukt som sommerfjøs i ettertid og står fortsatt der. Stampeverket ble fjernet.
Kvennbekken ved Flakne, Flora. Her var det sju kvernhus og ei stampe. Den ble satt opp omkring 1840 (Flakne 1970).

Kraftverk

Slindelva kraftverk kom i drift 17. mai 1923 og ville vært et kulturminne i dag. Ved bygging av ny kraftstasjon i 1984 fikk Selbu Everk krav fra NVE om å fjerne alle spor etter det gamle, og det ble gjort. Derfor er det ingen kulturminner etter denne virksomheten nå. Utbyggingen av linjenettet gikk sent, og Flora ble ikke tilkoblet linjenettet fra Slind før i 1952. Dette var sikkert medvirkende til at det ble satt opp to minikraftverk i Flora.
Først kom Heggset minikraftverk. I starten var det drevet av et oljeaggregat. Så ble det bygd vannkraftverk i Heggsetbekken. Det kom i drift i desember 1933 og produserte 11 kW likestrøm.
Vannføringen i Heggsetbekken ble for liten så Langtjenna og Hyllbekktjenna på Hundrya, på grensa mot nasjonalparken i Roltdalen, ble demt opp og bekkene kanalisert over til Heggsetbekken. Da ble forskyningen mer stabil og dekket behovet til noen lyspærer og et par motorer på de nærmeste gårdene.

Heggset minikraftverk er godt vedlikeholdt og utstyret er fortsatt på plass. Foto: A. Sandvik (2010).

Anlegget var i drift til midten av 1960-tallet. Huset til Heggset minikraftverk er godt vedlikeholdt og utstyret er tatt vare på, selv om det ikke fungerer i dag. Dette er et kulturminne verdt å bevare, fra den tidlige fasen av elforsyning her i Selbu.
I 1947 ble det også bygd et minikraftverk i Kvennbekken ved Flakne. Dette ga strøm til gårdene vest i Flora, og det var i drift fram til 1965. Dette er imidlertid i dårlig forfatning i dag.

5.10 Andre bygninger

Overvåkingshus på Rolsetvåttån

Manuell overvåking av flytrafikken foretatt av Heimevernet i den kalde krigen. Det ble satt opp tre observasjonshus i Neadalen i 1947-48. Ett i Tydal (Ås), og to i Selbu. Det ene på Rolsetvåttån, rett øst for Rolset og ett på Strandbyggfjellet, der NATOs radarstasjon kom i drift i 1958. Da den manuelle overvåkingen nedlagt. I dag er det bare huset på Rolsetvåttån som fortsatt står.

Torvhus

Stikking av torv var svært vanlig på gårdene tidligere, men tok slutt utover på 1950-tallet. I Selbu ble torva brukt som strø i fjøset, og i liten grad som brensel slik som på kysten. Torvstykkene ble tørket i hesjer og lagt i små hus ved myrkanten, torvhus, for så å bli kjørt hjem til gården tidlig på vinteren. Det er to kjente torvhus igjen i Selbu. Det ene står vest for Holtvegen. Tilstanden på dette er dårlig og det er trolig ikke mulig å redde bygningen. Det andre står på Gjelmyra på Rønsberget. Dette er i bedre stand.

Fløtigshus

Tømmerfløting var svært vanlig i Selbuvassdragene utover på 1900-tallet, men tok gradvis slutt etter hvert som skogsveinettet ble bygd ut, og i 1981 var det helt slutt (Fuglem 1999). Etter at tømmeret var kommet ned i Selbusjøen ble det samlet i store lenser og sortert. Ved Såsøya, utenfor Granby, var det slik sortering, og på Såsøya ligger et hus som ble brukt i forbindelse med dette arbeidet. Huset begynner å bli i dårlig forfatning.

5.11 Taktekking – tønnetak

En spesiell type taktekking som har vært brukt en del i Selbu er stål eller blikktak, produsert av tønner eller fat. Mange brukte bare bunn og topp, mens andre også brukte sideflata. Det er ikke helt klarlagt hvor tønnene kom fra, men trolig ble mange hentet i Hommelvik. NSB hadde impregneringsverksted der. Jernbanesviller ble impregnert med kreosot, og den ble levert i tømmer og på fat. Mye trelast fra Selbu ble skipet ut fra Hommelvik tidligere og tomme tønner tatt med på returen. Bunn og topp ble hugget ut med øks og brukt til taktekking. Det er kjent at dette pågikk til slutten av 1950-tallet.
Fortsatt er det noen uthus, låver, løer, seterhus, båtnaust ol. som har slik taktekking, men det blir stadig færre. Kommunen bør inspirere eiere av slike bygninger om å forsøke å bevare slik taktekking, selv om det er vanskelig å erstatte ødelagte plater.

Fjøset på Søndre Eidemsjaret er det største tønnetaket som er kjent i Selbu.

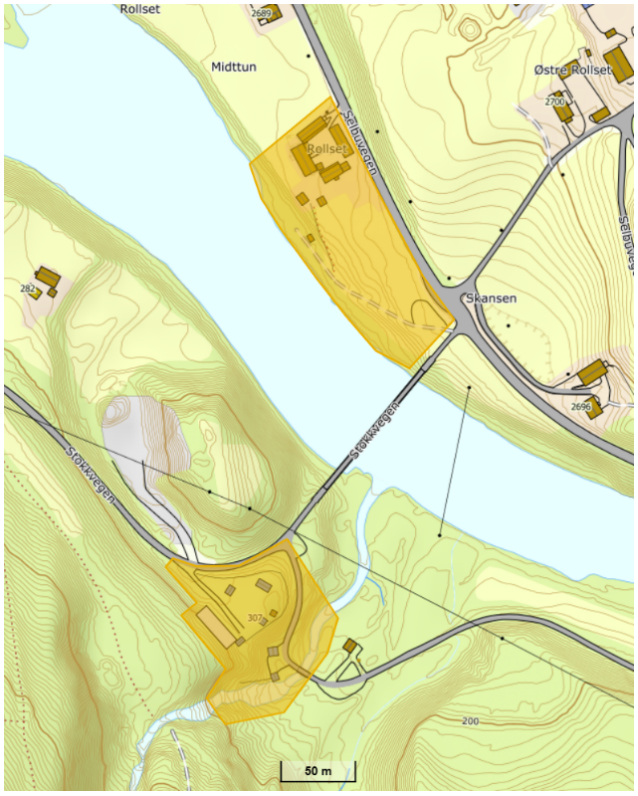
Sommerfjøs ved Stokkhaugen.

6 Kulturmiljø

Et kulturmiljø er et områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Begrepet ***kulturmiljø*** er også innført som en samlebetegnelse som dekker begrepene *kulturminner, kulturmiljøer og landskap* og brukes når feltet omtales som helhet. Her er det koblet til et landskap med kulturminner der mennesker har levd og brukt naturen rundt seg. Kulturmiljøene skal fortelle historien og gi oss en forståelse av hvordan generasjonene før oss har levd. Ved å ta vare på sporene etter forfedrene i et miljø, kan vi bedre dokumentere og formidle arven til nye generasjoner.
I denne planen er det valgt ut tre kulturmiljøer for Selbu. De er knyttet til Selbus regionale og nasjonale viktige kulturmiljø vedtatt av Fylkestinget i 2021, som er kvernsteinsproduksjonen. De prioriterte kulturmiljøene dekke til sammen hele denne virksomheten, fra steinbruddene i Kvernfjellet, via gårdene med finhugging, sliping og sanddraging, salg og omsetning ved Haverneset, til bruken av kvernsteinene i kvernhuset i Kalvåa.

6.1 Rollset gård og Kalvåa kulturmiljø

Rolset gård er et helhetlig gårdsanlegg med tradisjonell byggeskikk i opprinnelig firkanttun, med inventar og utstyr i alle bygninger. Gården representerer den tradisjonelle byggeskikken som var vanlig i Selbu på 18- og tidlig 1900-tallet.
Sammen med Kalvåa friluftsmuseum, som inneholder setermiljøet, kverhuset og kvennfelstoggo, er dette et helhetlig kulturmiljø som beskriver og dokumenterer bondekulturen i Selbu på en fin måte. Se omtalen av Rolset gård og Kalvåa under kap. 5.2.

Her er de to delene av kulturmiljøområdet avgrenset (gulbrun farge), med Rolset gård øverst og Kalvåa friluftsmuseum nederst.

6.2 Haverneset – Putten – Skarodden kulturmiljø

Forslag til avgrensning av Haverneset – Putten – Skarodden kulturmiljøområdet.

Dette er et område knyttet til omsetningen av kvernstein og Birch-familiens handelsvirksomhet. Fredrik Birch startet det første handelsstedet i Selbu her i 1854. Sentralt i området ligger Storbrygga, som ble flyttet hit fra kobberverket på Hyttbakken i 1855 (se nærmere omtale under kap. 5.2). I tillegg er de eldste delene av Selbusjøen Hotel og Gjestegård fra slutten av 1850-årene, da Birch bygde opp sin handelsvirksomhet. Birch solgte i sin tid hele 6.000 par kvernsteiner.
Hovedbygget på gjestegården var handelssted fram til 1915, da virksomheten gikk konkurs. Det ble da tatt i bruk som tuberkulosehjem fram til 1950, og var Selbus alders- og sykehjem fram til 1987. Bygningene ble da solgt og omgjort til hotell og gjestegård, og framstår i dag som et av Norges 65 historiske hoteller.
I tillegg til disse er det to sveitservillaer i området, også de ble satt opp av Birch-familien. Det ene står rett øst for Storbrygga og ble tatt i bruk av Peder Birch i 1887, Fredriks eldre bror. Enka etter Fredrik Birch fikk satt opp den andre sveitservillaen på Skarodden, på østsiden av Putten, i 1901. Begge ble tegnet av arkitekt Olaf Alstad, som var utdannet i Sveits.
Haverneset, tangen nord for hotellet, framstår i dag som et fint, godt tilrettelagt og mye brukt kulturlandskap, med den gamle bjørkealéen midt etter og Selbustien som går rundt langs sjøen.
Hele dette området utgjør et kulturmiljø som var sentralt i utviklingen av Selbu i andre halvdel av 1800-tallet, og representerer en viktig del at kvernsteinshistorien og handelsvirksomheten i bygda.

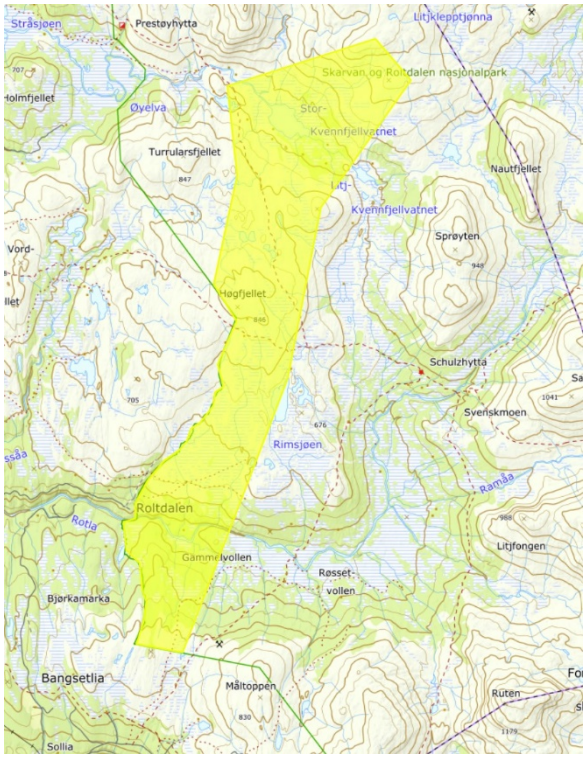
6.3 Kvernfjellet og Høgfjellet kvernsteinsbruddmiljø

Området dekker kulturminner knyttet til kvernfjellsdrifta. Kvernsteinsbruddene finnes i området fra Skarvan øst i Selbu og går sørover mot Bukkhammeren, på grasa mot Holtålen, en strekning på ca 30 km. Det er registrert over 1000 kvernsteinsbrudd i dette området, og store mengder tufter etter bygninger. Området er unikt i fylkessammenheng.

Den viktigste delen av kvernsteinsbruddene ligger i Skarvan og Roltdalen nasjonalpark, og er derfor fredet etter naturmangfoldloven. En del av parken har egne bestemmelser knyttet til kvernsteinsvirksomheten (Sone A).
Det foreslåtte kulturmiljøområdet består av sone A, angitt på det øverste kartet, pluss en utvidelse sørover til Hundrya, langs den vestre grensa av nasjonalparken, som angitt på det nederste kartet. Dette vil dekke det aller meste av området med kvernsteinsproduksjon i Selbu.

Avgrensning av Sone A i Skarvan og Roltdalen nasjonalpark.

Avgrensning av kvernsteinsbruddene kulturmiljøområde.

7 Immaterielle kulturminne

Immateriell kulturarv er levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap som blir overført mellom folk. Kunnskapen blir praktisert i dag og ført videre gjennom kreative uttrykksmåter, som håndverk, musikk, dans, mattradisjoner, ritualer og muntlige fortellinger.
I praksis er det selbustrikkinga, selbudialekta og stadnamn som videreføres på denne måten, men det er her valgt også å ta med kvernsteinsproduksjon og bygging av stampåsbåter som immateriell kulturarv. Selbyggene var i tillegg kjent som flinke gråsteinsmurere og reiste vidt omkring på muring av kirker, kjellermurer på fjøs og våningshus, samt bruer. Gråstensmuring er ikke tatt med her, men inngår i flere av de foreslåtte kulturminnene ovenfor.
For at de immaterielle kulturminnene skal holdes i hevd og videreføres, er det avgjørende at kunnskapen og metodene overføres til de unge i nye generasjoner. Her har foreldre og besteforelder en viktig oppgave, men også skoleverket må følge opp om tradisjonene skal holdes i hevd.

7.1 Selbustrikking

Den viktigste tradisjons-kunnskapen som fortsatt praktiseres i Selbu er uten sammenligning selbustrikkinga. Dette representerer en merkevare for Selbu, som er kjent langt utover landets grenser.
Strikking med to farger ble alminnelig i Selbu på midten av 1800-tallet, og har utvikla seg enormt i ulike lokale mønster-variasjoner og forskjellige kles-plagg. Alt fra gensere og kofter, strømper og luer, men det mest berømte har alltid vært Selbuvottene.

Deler av vandreutstillingen med 500 ulike Selbuvotter som ble laget i 2015 og donert til Selbu Bygdemuseum i 2019.

Strikking har siden 1890-tallet vært en viktig inntektskilde for bygda. Da kvernsteins-industrien opphørte på slutten av 1800-tallet overtok strikkingen som bygdas viktigste næringsvei. Strikkinga ble redningen for mange, også menn og unger tok strikkepinnene fatt.

I 2004 ble det åpnet er større strikkeutstilling lokalisert i fem rom i 2. etasje i Selbu Bygdemuseum. Strikkeutstillinga formidler en viktig del av Selbus kultur- og næringsarv og er ment å fungere som en inspirasjonskilde til å ivareta og videreutvikle bygdas sterke strikke-tradisjoner. Strikkeutstillinga er kronologisk og tematisk bygd opp og er tidsmessig integrert i prestegårdslånas bygningshistorie. Dette er Norges største strikkeutstilling, som består av flere strikkemaskiner og en meget innholdsrik fotosamling og ikke minst ca. 700 utstilte strikkede gjenstander, inkludert replikasamlinga av 500 par votter med ulike mønster, som ble laget i 2015 i forbindelse med vandreutstillinga av selbuvotter og de to bøkene om selbustrikking som Anne Bårdsgård (2016 og 2020) har gitt ut.

Strikkeutstillinga på Bygdemuseet sammen med Selbu Husflidscentral tar vare på og formidler selbustrikkinga. Omsetningen av selbustrikk gjennom husfliden i Selbu har vært en betydelig inntektskilde for selbyggene i snart 100 år og strikking som hobby er igjen blitt

populært. Dette blir fortsatt aktuelt i åra som kommer med økt fokus på bærekraft og kortreiste tekstiler. Selbu Husflidscentral gjør i dag en viktig jobb med å videreføre tradisjonen som lokal hjemmeindustriformidler gjennom kvalitetskontroll og omsetning av selbustrikk. Sammen bidrar dette til å øke interessen for Selbu kommunes fremste eksempel på immateriell kulturarv.

7.2 Kvernsteinsproduksjon

Kvernstein var i lang tid en merkevare for Selbu. Det ble produsert mange tusen kvernsteinspar som ble fraktet og solgt til store deler av Norge og til flere naboland. Produksjonen var startet på 1200-tallet, og den pågikk til 1914 da de siste steinene ble tatt ut.
I dag er det ingen som har praktisk erfaring med kvernsteinshugging, men gjennom skriftlige kilder, film og redskaper og utstyr tatt vare på ved Selbu Bygdemuseum er mye av arven bevart. Dette gjelder først og fremst: Paul Birch, 1930. Selbu kvernstensdrift. 23 s.
P.O. Rolseth, 1947. Kvernfjellet. Selbu og Tydal Historielag 275 s. Ny utvidet utgave 1999, 203 s.
Sagaen om Selbusteinen: Film innspilt i 1951. Digitalisert og mangfoldiggjort på DVD i 2013.
Grenne, T. og H. Sveian. 2019. På stein og sti. 129 s + kart.
Det viktigste tiltaket for å bevare kunnskapen om kvernsteinsproduksjonen er å ta vare på de kildene og det materialet som finnes. Birch sine nedtegnelser ble gjenfunnet under arbeidet med denne rapporten, etter å ha vært borte noen tiår. Denne bør gjøres tilgjengelig og det må vurderes om det skal lages en ny, oppdatert utgave, av Rolseth sin bok Kvernfjellet. I tillegg har Selbu Lasskjørerforening tatt opp igjen tradisjon med lasskjøring til Rørosmartnan. Dette var ett av de to viktigste markedene for omsetning av kvernstein.

Paul Birchs avsluttende beskrivelse passer fortsatt: *Det er en viktig sak, at mindene om Selbu kvernestensbedrift holdes i ære og ikke likegyldig overleveres til tradisjonens vilkårlighet. Man plikter å overlevere til efterslekten en omhyggelig beskrivelse av bedriftens historie og eiendommeligheter, for at nutiden ikke skal kunne bebreides, at vi forsømte å bevare, hvad der i vår tid tok slutt.*

7.3 Bygging av Stampåsbåter

Båtbygging har en lange tradisjoner i Selbu, men den er ikke videreført i dag. De eldste båtene finner vi på bergkunsten langs Selbustrand som kan være over 3000 år gamle. Under kong Sverres besøk i Selbu sommeren 1177 er det beskrevet at det var mange båter på Selbusjøen.
Den båtbyggertradisjonen vi kjenner i dag, med bygging av Stampåsbåter startet med Ola Mikkelsen (1780 – 1844) på plassen Åsen i Dragsten. Kunnskapen gikk så fra far til sønn i fire generasjoner og ble avsluttet med Jon Varmdal, kaldt Stampåsingen. Navnet kommer av at det ble bygd ei tøystampe i Dragstelva nedenfor Åsen, så plassen fikk etter hvert navnet Stampåsen.
Den siste båten ble bygd på Stampåsen i 1961 og da var en 160 år lang båtbyggertradisjon slutt. Etter initiativ fra Dragsten skolen i 1990, ble den aller siste stampåsbåten laget. Det var et prosjekt som ble gjennomført i samarbeid med Jon Bojer Godal, ved Fosen Folkehøyskole og Kystens arv og John Varmdal, sønn av Stampåsingen. I forbindelse med dette prosjektet

ble det laget en film på 45 minutter som viser valg av trematerialer og måten båtene ble bygget på.
En del av de redskapene som ble bruk i verkstedet på Stampåsen er tatt vare på av Selbu Bygdemuseum. Det er usikkert hvor mange båter det totalt ble produsert, men på det meste ble det laget 10 – 17 båter hvert år, og noen av dem var fraktebåter på over 30 fot.
Det skal fortsatt finnes over 30 stampåsbåter. De fleste i privat eie i Selbu, men en bevart ved Museet Kystens Arv i Indre Fosen. I tillegg har Norsk Sjøfartsmuseum laget konstruksjonstegninger av flere båter, som ligger tilgjengelig på Digitalt Museum. På denne måten er kunnskap om Stampåsbåtene tatt vare på, og det er viktig at de siste båtene som fortsatt finnes blir holdt vedlike.

7.4 Stadnavn

Tidligere var det navn på hver en haug, myrer og slåtteteiger både på inn- og utmark. Navnene hadde sin historie, enten de var oppkalt etter en person, en hendelse eller om det var en beskrivelse av stedet. I dag bruker vi områdene på en helt annen måte og mange av stadnavna er gått ut av bruk. De gamle navna er en sentral del av vår kulturhistorie som det er viktig å ta vare på.
Det har vært ulike tiltak for å få kartfestet stadnavn. På 1930-tallet hadde lærerne i de ulike grendene en innsamlingsaksjon blant elevene. I tillegg har det vært ulike private innsamlinger. Deler av dette materialet er digitalisert og gjort tilgjengelig på kommunens nettside (Selbu kommune (nois.no)), men det er viktig at dette arbeidet blir ferdigstilt, og eventuelt supplert med materiale fra andre kilder.

7.5 Selbudialekta

Selbu har en spesiell dialekt som skiller seg ut både når det gjelder ord og uttrykk, men også når det gjelder grammatisk og fonetisk. Det er ikke mange dialekter her i landet som bruker dativ og nasale lyder.
Mye viktig arbeid er gjort gjennom innsamlingsarbeidet til Ingulf Røset (Røset 2011). I tillegg er det flere andre som har jobbet med Selbudialekta for å sikre kunnskapen om den.
Problemet er at færre og færre bruker dialekta, og ord og uttrykk byttes ut og de gamle blir gradvis borte. Det er viktig at Selbu bibliotek samler de publikasjonene som er laget om dette emnet, og det bør også bygges opp en samling digitaliserte intervjuer og lydprøver med gamle opptak og nye med de som fortsatt bruker dialekta.

8 Tips til eiere av kulturminner

Det er de som eier kulturminnene som er ansvarlige for å ivareta kulturminnene på en god måte. For å gjøre dette må de ha kunnskap og ressurser. Det er de offentlige myndighetene som har det overordna ansvar for kulturminneforvaltningen, som reguleres gjennom kulturminneloven. Det er mye informasjon å finne på internett, og på følgende nettsider kan du finne gode tips om kulturminner, vedlikehold og annet som kan være til nytte for deg som eier av kulturminner:
http://www.byggogbevar.no/
https://boligmentoren.no/
http://www.varsomt.org/
http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Raad-om-bygningsvern
http://www.miljostatus.no

Har du spørsmål du ikke finner svar på, så er det mulig å ta kontakt med Selbu kommune eller Trøndelag fylkeskommune.

8.1 Tilskuddsordninger for kulturminner og -landskap

SMIL – tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket

Formålet med tilskuddsordningen er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og å redusere forurensinga fra jordbruket. Tilskudd kan gis til bevaring av biologisk mangfold, gammel kulturmark, kulturminner eller kulturmiljø (inkl. verneverdige bygninger), eller tilrettelegging for tilgang og opplevelser i landskapet. For å kunne søke må du være berettiget produksjonstilskudd. I Røyrvik er det søknadsfrist 1. desember hvert år. Søknaden sendes til kommunen som behandler og avgjør søknader om tilskudd og som utarbeider lokale tiltaksstrategier.
Mer informasjon om tilskuddsordninga finner du på fylkesmannens nettside: *https://www.fylkesmannen.no/Trondelag/Landbruk-og-mat/Miljotiltak-i-jordbruket/SMIL/*

Miljøtilskudd til jordbruket i Trøndelag

Alle landbruksforetak kan søke tilskudd for å gjøre miljøtiltak på egen gård eller leiejord. Hvert fylke har et eget miljøprogram med et utvalg miljøtiltak du kan få tilskudd for å utføre. Tiltakene blir bestemt ut ifra hva Statsforvalteren ser på som de største miljøutfordringer i sitt fylke.
Regionalt miljøtilskudd skal fremme særskilte miljømål i jordbruket:

- redusere forurensning til vann og luft
- ivareta kulturlandskap og kulturminner
- tilrettelegge for friluftsliv
- ivareta biologisk mangfold

Formålet med miljøtilskuddet er å stimulere til driftsformer og driftstilpasninger som tar vare på og utvikler miljøverdiene i kulturlandskapet eller reduserer forurensing.
Søknadsfristen for de regionale miljøtilskuddene er 15. oktober, med unntak av Tilskudd til organisert beitebruk, der søknadsfristen er 1. november.
Mer informasjon om tilskuddsordninga finner du på fylkesmannens nettside: *https://www.fylkesmannen.no/Trondelag/Landbruk-og-mat/Miljotiltak-i-jordbruket/Regionale-miljotilskudd/*

Norsk kulturminnefond

Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Tilskuddsordninga er rettet mot private eiere av verneverdige kulturminner og støtter alle type tiltak, som for eksempel, boplasser, bygninger, båter og fartøy, hageanlegg og kulturlandskap. Tilskudd gis ikke til freda kulturminner.
Søknader behandles fortløpende hele året.
Mer informasjon finner du på Kulturminnefondets nettside:
https://kulturminnefondet.no/

Stiftelsen UNI

Stiftelsen UNI er en allmennyttig stiftelse som skal støtte tiltak som verner mennesker og fortidsminner. Stiftelsen UNI støtter tiltak innen skadeverk og miljøvern, og gir blant annet også til brannsikring. Stiftelsen har løpende søknadsbehandling.
Mer informasjon: *http://www.stiftelsen-uni.no/om.html*

Norsk kulturarv

Stiftelsen Norsk kulturarv bevilger tilskudd til kulturminnevern gjennom aksjonene «Ta et tak» og «Rydd et kulturminne». «Rydd et kulturminne» er en landsdekkende aksjon rettet mot barn og ungdom under 18 år. Den ble arrangert for første gang i 2000. I aksjonen kombineres praktisk arbeid med å lære om kulturarven som finnes i nærmiljøet.
Mer informasjon på nettsiden:
http://kulturarv.no/

Fortidsminneforeningen – Kulturminner for alle

Fortidsminneforeningen gir tilskudd til kulturminnevern. Målene for tilskuddsordningen er å bidra til at færre kulturminner går tapt, styrke og ivareta tradisjonelle håndverksteknikker og sikre kulturminner som er allment tilgjengelige.
Søknadsfrist er 1. mars.
Mer informasjon på nettsiden:
https://www.fortidsminneforeningen.no/kulturminner-for-alle

Riksantikvarens tilskuddsordninger.

Riksantikvaren har flere tilskuddsordninger der alle går til freda kulturminner.
Riksantikvarens tilskuddsordning for private eiere av freda bygninger forvaltes av fylkeskommunen. Tilskudd gis til større vedlikeholdsarbeid og til istandsetting av freda kulturminner. Søknadsfrist er 1. november. Søknaden sendes til fylkeskommunen.
Riksantikvaren har også tilskuddsordninger som går til skjøtsel av automatisk freda kulturminner og til fartøyvern. Også denne forvaltes av fylkeskommunen.
Informasjon om Riksantikvarens tilskuddsordninger ser du her:
http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Tilskot

9 Sentrale begrep i kulturmiljøforvaltningen

Automatisk fredning

Fredning etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven uten særskilt vedtak.
Dette gjelder:

- kulturminner fra før 1537
- samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre
- faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946

I tillegg kan stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537 – 1649 erklæres som automatisk fredet.
Staten har eiendomsrett til løse kulturminner som er eldre enn 1537, samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre, mynter eldre enn 1650 og skipsfunn eldre enn 100 år.

Fredning

Den strengeste form for vern, hjemlet i kulturminneloven og svalbardmiljøloven. Både kulturminner og kulturmiljøer kan fredes.

Vedtaksfredning

Fredning etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven gjennom særskilt vedtak. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle typer kulturminner yngre enn 1537, stående byggverk yngre enn 1649, kulturmiljøer og fartøy. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945.

Forskriftsfredning

Fredning etter kulturminneloven gjennom vedtak av forskrift. Det gjelder bygninger og anlegg som omfattes av en statlig verneplan og som var i statlig eie på fredningstidspunktet. Dette innebærer en forenklet fredningsprosedyre. Forskriftsfredning brukes også ved fredning av kulturmiljøer, jf. kulturminneloven § 20.

Midlertidig fredning

Brukes dersom et kulturminne eller et kulturmiljø er truet og der det er behov for å vurdere verneverdien med tanke på permanent fredning.

Kulturarv

Samlebetegnelse for materiell og immateriell kulturarv. Immateriell kulturarv omfatter praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. Betegnelsen blir særlig brukt i internasjonal sammenheng.

Kulturmiljø

Områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Begrepet «kulturmiljø» er innført som samlebetegnelse som dekker begrepene «kulturminner, kulturmiljøer og landskap» og brukes når feltet omtales som helhet.

Kulturminne

Spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Immaterielle kulturminner
For kulturminneforvaltningen er den immaterielle kulturarven knyttet til det vi ikke kan ta på ved et kulturminne. Dette gjelder for eksempel tro, tradisjoner, sagn, hendelser, kunnskap, ferdigheter osv. Et immaterielt minne kan stå alene, eller være knyttet til et sted eller en gjenstand.

Landskap
Et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer.

Verneverdig / bevaringsverdig
Kulturminne/kulturmiljø som har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. De fleste verneverdige kulturminner/kulturmiljøer har ikke et formelt vern etter kulturminneloven, plan- og bygningsloven eller en bindende avtale.

Kulturarv
Kulturarv brukes som samlebetegnelse for materiell og immateriell kultur. Betegnelsen kulturarv blir særlig brukt i samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen, arkivverket og museumssektoren, sammen med kommunene og lokale lag og foreninger.

Verdensarv
Verdensarven er kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstedene utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.

Hensynssone bevaring
Kulturminner og kulturmiljø som er sikra ved regulering eller som er båndlagt for senere sikring gjennom regulering etter plan og bygningsloven (§12-6).

10 Litteratur og kilder

Det meste av informasjon i planen er hentet fra artikler i Selbu og Tydal Historielags årshefte Jul i Neadalen og lokalavisa Selbyggen. I tillegg er følgende kilder brukt.

Bakmark, N. og Gisle Rø. 2014. Jerngruver, natur- og kulturminner i nærheten av Mostadmark jernverk. Turbok. 144 s.

Bårdsgård, A. 2016. Selbuvotter. Museumsforlaget. 296 s.

Bårdsgård, A. 2020. Selbumønster. Museumsforlaget. 296 s.

Evjen, O.J. 1972. Selbu Øvre Handelsforening 100 år, 1872 – 1972. 57 s.

Flakne, B. 1970. Flora i Selbu. 368 s.

Fuglem, A. 1999. Sagbruk og fløting i Selbuvassdraget. 230 s.

Grenne, T. og G.B. Meyer 2009. Nasjonalt kulturminneprosjekt i Selbufjellene. Kartlegging av kvernsteinsbruddene. 30 s.

Grenne, T. og H. Sveian. 2019. På stein og sti. 129 s + kart.

Haarstad, K. 1972. Selbu i fortid og nåtid. Bd. 1, 407 s.

Hårstad, J. 1956. Norges Bebyggelse, Sør-Trøndelag østre del bind 2, s. 677-812.

Haarstad, K. og P.O. Rød, 1984.Selbu i fortid og nåtid. Bd. 1 – 7.

Harsson, B.G. 2011. Verneplan for kart og oppmåling. Statens kartverk, 160 s.

Jensen, M., Kjøsnes, G., Morseth, H., Garberg, W. og J. Borseth. 1984. Kårråhaugen – en husmannsplass i Selbu. Innbygda skole. 38 s.

Lefstad, A. 2004. Mjølkerampar – Selbu og Tydal. Sør-Trøndelag Fylkeskommune 118 s.

Løkken, H.O. 2007. 1735 Finn-Pål. Stjørdalens krønike. Nr 7: 27 – 38.

Meld. St. 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken, 105 s.

Monner, L. 2005. Restaurering av romutsmykning i Selbu Bygdemuseum – malt av Bjarne Rise. Konserveringsrapport nr 503. Sverresborg Trøndelag Folkemuseum, 23 s.

Olsen, T. (udatert) Skjerping og gruvedrift i Strandbyggfjellet i 1860-årene og første halvdel av 1900-tallet, 22 s.

Overskaug, K. 2019. Den som sporer ulven. Forlagshuset Publica.212 s.

Riksantikvaren: Veileder. Kulturminner i kommunen, kulturminneplan. Riksantikvaren, 2013.

Rø, G. (red.) 2001. Selbu og Tydal Geologi, gruvedrift og kulturminner – Turbok.294 s.

Røset, I. 2011. Selbu-målet. Ord og uttrykk. Novus Forlag. 341 s.

Sandvik, A. 2011. Gamle dammer i Selbu. Nea Forlag. 112 s.

Sandvik, O. 2009. Jernproduksjon i Neadalen. En 2000 år gammel historie. Nea Forlag. 144 s.

Schønning, G. 1910. Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestæt Kongens bekostning er giort og beskreven. To bind: 333 s. og 275+65 s.

Sirum, J.B. 1934. Sætrar under gardar i Selbu herad. 98 s.

Solheim, S. 1941. Kastrøysar. Ord og sed. 98.

Statens vegvesen Vegdirektoratet 2002. Vegvalg. Nasjonal verneplan. Veger – Bruer – Vegrelaterte kulturminner. 293 s.

Trøndelag Fylkekommune 2021. Regional plan for kulturmiljø 2022 – 2030.

Ystgaard, I. 2005: Bygdeborger i Trøndelag. Dateringer og et forslag til en typologisk modell. S. 83 – 116 i Funn og forskning i Trøndelag. Stiklestad nasjonale kultursenter.

Ystgaard I. 2022. Hva, hvor, når - og hvorfor? Klæbu Historielag Årsskrift s. 16-19.